

**ЗАСАГЛАЛЫН ТУХАЙ: УЛС ТӨРИЙН НАМЫН СОНГУУЛИЙН
МӨРИЙН ХӨТӨЛБӨРҮҮДЭД ТУСГАСАН БАЙДАЛ, ХОЛБОГДОХ
ХУУЛЬ БА ИНСТИТУТУУД**

(Тойм судалгаа)

Г.Билгээ, О.Нарантуяа

АГУУЛГА

Нэг.УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ЭЭЛЖИТ СОНГУУЛИЙН ТОВЧООН

Хоёр.МОНГОЛ УЛСЫН ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН СОНГУУЛИЙН ТОВЧООН

Гурав.АЛСЫН ХАРАА-2050 БА “ЗАСАГЛАЛ”-Д ХАМРАХ АСУУДЛУУД

Дөрөв.УЛСЫН БАГА ХУРЛААР БАТЛАГДСАН ЗАСАГЛАЛТАЙ ХОЛБООТОЙ
ХУУЛИУД БА ИНСТИТУТУУД

Тав. ЗАСАГЛАЛЫН ТУХАЙ: УЛС ТӨРИЙН НАМЫН СОНГУУЛИЙН
МӨРИЙН ХӨТӨЛБӨРҮҮДЭД ТУСГАСАН БАЙДАЛ, ХОЛБОГДОХ ХУУЛЬ
БА ИНСТИТУТУУД

- 5.1.Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (1992-1996 он)
- 5.2.Хоёр дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (1996-2000 он)
- 5.3.Гурав дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2000-2004 он)
- 5.4.Дөрөв дэх удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2004-2008 он)
- 5.5.Тав дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2008-2012 он)
- 5.6.Зургаадахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2012-2016 он)
- 5.7.Долоодахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2016-2020 он)
- 5.8.Найм дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2020-2024 он)

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

ОИТ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. УИХ-ын ээлжит сонгуулийн товчоон (1992-2020 он)

Хүснэгт 2. Сонгуулийн дүнгээр УИХ-д суудал авсан нам, эвсэл (1992-2020 он)

Хүснэгт 3. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон товчоон (1992-2021 он)

Хүснэгт 4. “Алсын хараа-2050”-д тусгасан засаглалтай холбоотой зорилго, зорилтууд

Хүснэгт 5. УБХ-аар батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 6. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 1992 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 7. УИХ-ын 1992-1996 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 8. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 1996 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 9. УИХ-ын 1996-2000 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 10. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2000 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 11. УИХ-ын 2000-2004 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 12. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2004 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 13. УИХ-ын 2004-2008 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 14. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2008 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 15. УИХ-ын 2008-2012 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 16. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2012 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 17. УИХ-ын 2012-2016 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 18. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2016 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 19. УИХ-ын 2016-2020 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

Хүснэгт 20. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2020 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

Хүснэгт 21. УИХ-ын 2020-2024 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд.

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ТАЙЛБАР

АН	Ардчилсан нам
БНМАУ	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс
БНН	Бүгд Найрамдах нам
ЗГХЭГ	Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар
ИЗН	Иргэний Зориг нам
ИЗН-НН эвсэл	Иргэний Зориг-Ногоон намын эвсэл
ИЗНН	Иргэний Зориг Ногоон нам
МАН	Монгол Ардын нам
МАХН	Монгол Ардын Хувьсгалт нам
МоАН	Монголын Ардчилсан нам
МСДН	Монголын Социал Демократ нам
МУНН	Монголын Уламжлалын Нэгдсэн нам
МҮАН	Монголын Үндэсний Ардчилсан нам
МҮАН	Монгол Үндэсний Ардчилсан нам
МҮДН	Монголын Үндэсний Дэвшлийн нам
МШАН	Монголын Шашинтны Ардчилсан нам
НН	Ногоон нам
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
СЕХ	Сонгуулийн ерөнхий хороо
УБХ	Улсын Бага Хурал
УИХ	Улсын Их Хурал
ХҮН	Хөдөлмөрийн Үндэсний нам
Эх орон-МАШСН	Эх орон-Монголын Ардчилсан Шинэ Социалист нам

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Нэг. УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ЭЭЛЖИТ СОНГУУЛИЙН ТОВЧООН

1992 онд батлагдсан ардчилсан шинэ Үндсэн хуулийн хүрээнд Монгол Улсад ардчиллыг тогтоох үйл явц өрнөсөн. Үндсэн хуулийн ерөнхий зорилт нь ардчилсан нийгэмд шилжих, хүний эрхийг хамгаалах, зах зээлийн эдийн засгийг хөгжүүлэхэд чиглэсэн эрх зүйн үндсийг бий болгох явдал байсан гэж энэ үйл явцад гар бие оролцсон хүмүүс дүгнэжээ.

Эдгээр зорилтыг Үндсэн хуулийн оршил болгон: “Монголын ард түмэн бид: улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг бататган бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, төрт ёс, түүх, соёлынхоо уламжлалыг нандигнан өвлөж, хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн үзэж, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно” гэж тодорхойлсон байдаг.²⁸

Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Төрийн эрх барих дээд байгууллага нь Улсын Их Хурал байна” гэж заагаад “Монгол Улсын хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална” хэмээн баталгаажуулсны дагуу манай улс нэг танхимтай парламентын тогтолцоонд шилжиж, бүрэлдэхүүний хувьд 76 гишүүнтэй болсон.

Ийнхүү ардчилсан шинэ Үндсэн хууль батлагдсанаас хойш Монгол Улс Улсын Их Хурал (УИХ)-ын найман удаагийн ээлжит сонгуулийг зохион байгуулсан.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

²⁸ Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: Дүн шинжилгээ. Ч.Энхбаатар ба бусад. УИХ, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ)-ийн хамтран хэрэгжүүлж буй “Иргэдийн оролцоотой хууль тогтоох ажиллагааг дэмжих нь” төсөл. “Мөнхийн Үсэг” ХХК, 2015 он. 8 дахь тал.

Хүснэгт 1. УИХ-ын ээлжит сонгуулийн товчоон (1992-2020 он)

№	Үзүүлэлт	1992 он	1996 он	2000 он	2004 он	2008 он	2012 он	2016 он	2020 он
1	Хүн амын тоо	2.154.646	2.231.363	2.382.525	2.407.568	2.564.285	2.801.136	3.057.778	3.328.315
2	Нэрийн жагсаалтад бичигдсэн сонгогч	1.085.129	1.147.260	1.247.033	1.279.516	1.542.617	1.840.824	1.911.047	2.003.969
3	Санал өгсөн тоо	1.037.392	1.057.182	1.027.985	1.051.812	1.179.448	1.238.537	1.406.123	1.475.780
	сонгогч хувь	95.60	92.10	82.40	82.20	76.46	67.28	73.58	73.60
4	Тойрог, нутаг дэвсгэрийн хороо	26	76	76	76	26	26	22	29
5	Сонгуульд оролцсон нам, эвсэл	8 нам, 2 эвсэл	5 нам, 2 эвсэл	13 нам, 3 эвсэл	7 нам, 1 эвсэл	12 нам, 1 эвсэл	11 нам, 2 эвсэл	12 нам, 3 эвсэл	14 нам, 3 эвсэл
6	Нийт нэр дэвшигч	293	302	602	244	356	544	498	606
7	Нам, эвслээс	275	267	575	229	311	518	429	485
8	Бие дааж	18	35	27	15	45	26	69	121
9	Сонгууль зарласан огноо	1992.04.13	1996.04.16	2000.04.17	2004.04.12	2008.05.14	2012.04.28	2016.04.08	2020.01.30
10	Сонгууль явагдсан огноо	1992.06.28	1996.06.30	2000.07.02	2004.06.27	2008.06.29	2012.06.28	2016.06.29	2020.06.24

Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.ges.gov.mn

Өнгөрсөн найман удаагийн сонгуульд МАХН, эсхүл МАН нийт 5 удаа, АН-ын тэргүүлсэн эвсэл 2 удаа ялж, 2 удаа (2004 онд) эвслийн буюу “Эв нэгдлийн Засгийн газар” байгуулагдаж байжээ.

*Хүснэгт 2. Сонгуулийн дүнгээр УИХ-д суудал авсан
нам, эвсэл (1992-2020 он)*

№	УИХ-ын ээлжит сонгууль болсон он	Улс төрийн нам, эвслийн нэр (УИХ-д авсан суудлын тоо)
1	1992 он	МАХН 70 МоАН, МҮДН, НН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл 4 МСДН 1 Бие даагч 1
2	1996 он	МҮАН, МСДН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл 50 МАХН 25 МУНН 1
3	2000 он	МАХН 72 ИЗ-НН эвсэл 1 МҮАН, АН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл 1 Эх орон - МАШСН 1 Бие даагч 1
4	2004 он	МАХН 37 АН, Эх орон-МАШСН, ИЗН-ын “Эх орон-Ардчилал” эвсэл 35 БНН 1 Бие даагч 3
5	2008 он	МАХН 46 АН 27 ИЗН 1 Бие даагч 1
6	2012 он	АН 34 МАН 26 МАХН, МҮАН-ын “Шударга ёс эвсэл” 11 ИЗНН 2 Бие даагч 3
7	2016 он	МАН 65 АН 9 МАХН 1 Бие даагч 1
8	2020 он	МАН 62 АН 11 ХҮН, МСДН, Зүй ёс намын “Зөв хүн электорат” эвсэл 1 Бие даагч 1

Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn

Хоёр. МОНГОЛ УЛСЫН ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН СОНГУУЛИЙН ТОВЧООН

Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Монгол Улсын Ерөнхийлөгч бол төрийн тэргүүн, Монголын ард түмний эв нэгдлийг илэрхийлэгч мөн.” гэж заасан дагуу ардчилсан шинэ Үндсэн хууль батлагдсанаас хойш Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн найман удаагийн ээлжит сонгууль болжээ.

Өнгөрсөн найман удаагийн сонгуульд анхны Ерөнхийлөгч эвслийн буюу МҮАН, МСДН-ын эвслээс сонгогдсон бол МАХН, эсхүл МАН 4 удаа, АН 3 удаа ялалт байгуулсан байна.

Хүснэгт 3. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон товчоон (1992-2021 он)

№	Сонгууль болсон он	Сонгогдсон Ерөнхийлөгчийн нэр	Улс төрийн нам, эвслийн нэр	Сонгогдсон саналын хувь	Тайлбар
1	1993 он	П.Очирбат	МҮАН, МСДН	57.8	Энэхүү хуралдаанаас Монгол Улсын анхны Ерөнхийлөгч ба Дэд ерөнхийлөгчийг сонгов. Дэд ерөнхийлөгч нь УБХ-ын даргыг давхар гүйцэтгэж байв. БНМАУ-ын Ерөнхийлөгчөөр П.Очирбатыг сонгож байжээ.
2	1997 он	Н.Багабанди	МАХН	60.81	Монгол Улсын хоёр дахь Ерөнхийлөгчөөр сонгогджээ.
3	2001 он	Н.Багабанди	МАХН	58.13	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр дахин сонгогдсон.
4	2005 он	Н.Энхбаяр	МАХН	53.44	Монгол Улсын 3 дахь Ерөнхийлөгчөөр сонгогджээ.
5	2009 он	Ц.Элбэгдорж	АН	51.21	Монгол Улсын 4 дэх Ерөнхийлөгчөөр сонгогджээ.
6	2013 он	Ц.Элбэгдорж	АН	50.23	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр дахин сонгогдсон.
7	2017 он	Х.Баттулга	АН	50.61	Монгол Улсын 5 дахь Ерөнхийлөгчөөр сонгогджээ.
8	2021 он	У.Хүрэлсүх	МАН	67.69	Монгол Улсын 6 дахь Ерөнхийлөгчөөр сонгогджээ.

Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn

Гурав. МОНГОЛ УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО

1992-2019 оны хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдийн талаарх товч тойм: Ардчилсан шинэ Үндсэн хууль батлагдан, Монгол Улс хүмүүнлэг, ардчилсан нийгэм байгуулах, чөлөөт зах зээлийн эдийн засгийн бодлого хэрэгжүүлж, эдийн засаг дахь төрийн оролцоо эрс багасав.

1990 онд Нийгэм, эдийн засгийн улсын хороо, Үндэсний хөгжлийн яам нэртэйгээр зохион байгуулагдан хоёр жил ажиллаж байжээ. 1992-1996 онуудад Монгол Улсын Засгийн газрын үндсэн бүтцэд “Үндэсний хөгжлийн газар”-ыг байгуулжээ.

1996 онд УИХ-ын 26 дугаар тогтоолоор **“Монгол Улсын Хөгжлийн үзэл баримтлал”**, 1998 онд Засгийн газрын 82 дугаар тогтоолоор хоёр дахь баримт бичиг **“Монгол Улсын XXI зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр”**-ийг баталжээ. 2001 онд УИХ-ын 57 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын **“Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”**-ыг батлав.

2008 онд УИХ-ын 12 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын Мянганы Хөгжлийн Зорилтод суурилсан **“Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”**-ыг баталж, мөрдөж эхлэв. Үндэсний хөгжил, шинэтгэлийн хороо, Эдийн засгийн хөгжлийн яам байгуулах замаар хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийг хийхийг оролдсон боловч үр дүнд хүрээгүй.

2010 оны 07 дугаар сарын 20-ны өдөр Монгол Улсын Засгийн газар Монгол Улсын Хөгжлийн банкныг байгуулахаар шийдвэрлэж, 2011 оны 02 дугаар сарын 10-ны өдөр УИХ-аас **Монгол Улсын Хөгжлийн банкны тухай хуулийг** баталж, Хөгжлийн банкныг Монгол Улсын хөгжлийн томоохон төсөл, хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлэх зорилго бүхий үйл ажиллагааг эрхлэх тусгайлсан чиг үүрэгтэй, ашгийн төлөө, төрийн өмчит хуулийн этгээд байхаар хуульчилсан. Монгол Улсын Хөгжлийн банк 2011 оны 05 дугаар сарын 12-ны өдөр албан ёсоор үйл ажиллагаагаа эхлүүлсэн байна.

2015 оны 11 дүгээр сарын 26-ны өдөр УИХ-аас **Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийг** баталж, 2016 онд “Дэлхийн тогтвортой хөгжлийн зорилго-2030” баримт бичгийг үндэслэн УИХ-ын 2016 оны 19 дүгээр тогтоолоор **“Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”** урт хугацааны бодлогын баримт бичгийг батлав.

2017 онд Олон улсын валютын сангийн өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөрт хамрагдаж, төсвийн хатуу бодлого явуулах болов.

Гэвч уур амьсгалын эрс тэс нөхцөлтэй, цаг агаараас ихээхэн хамааралтай, далайд гарах шууд гарцгүй, хүн амын нягтшил бага, тархай суурьшилтай, хязгаарлагдмал хөрөнгө санхүү, валютын нөөцтэйн дээр Засгийн газар болон төрийн бодлого нь тогтворгүй, залгамж холбоогүй, сонгууль дагасан дөрвөн жилийн циклтэй, хөгжлийн бодлогын хэрэгжилтийг хангах институт бүрдээгүй зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарч дээр дурдсан хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүд хангалттай хэрэгжиж чадаагүй.

Алсын хараа-2050 ба “засаглал”-д хамрах асуудлууд: УИХ-аас 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр Үндсэн хуулийн 6.2-т “Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн. Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ. Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг ашиглахдаа байгалийн баялаг ард түмний мэдэлд байх зарчимд нийцүүлэн түүний үр өгөөжийн дийлэнх нь ард түмэнд ногдож байх эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно.” гэж, 25.1.7-д “...Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт тогтвортой байна.” гэж тус тус заасан бөгөөд гадаад, дотоод нөхцөл байдал, түүнчлэн Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, шинэ зохицуулалтын хүрээнд урт хугацаагаар төсөөлөх хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулах хууль зүйн үндэслэл, практик шаардлага бий болсон.

Түүнчлэн НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас баталсан “Тогтвортой хөгжлийн зорилго-2030” хөтөлбөрийг НҮБ-ын гишүүн улс бүр хэрэгжүүлэх үүрэг амлалт авч, төлөвлөгөө гарган ажиллаж байна. Энэ хүрээнд Тогтвортой хөгжлийн зорилгыг Монгол Улсын урт, дунд, богино хугацааны хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй уялдуулан хэрэгжүүлэх чиглэлээр Засгийн газар төрийн холбогдох байгууллага, НҮБ-ын системийн байгууллагууд, Олон улсын санхүүгийн байгууллагууд, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллагуудын оролцоог дэмжин, үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх зорилготой ажиллаж байна.²⁹

Ийнхүү Монгол Улс өнгөрсөн 30 жилийг бүхэлд нь дүгнэж, ирэх 30 жилийг урт хугацаагаар төсөөлөх **“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого**-ыг УИХ-аас 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор баталсан.³⁰

²⁹ “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн танилцуулга. 31 дэх тал. <https://cabinet.gov.mn>

³⁰ Мөн тэнд. 3 дахь тал.

Уг баримт бичигт “Монгол Улс 2050 онд нийгмийн хөгжил, эдийн засгийн өсөлт, иргэдийн амьдралын чанараар Азид тэргүүлэгч орнуудын нэг болно.” гэсэн алсын хараатайгаар дараах эрхэм зорилгыг дэвшүүлсэн:

- үндэс язгуур, төрт ёс, өв соёлоо дээдэлж;
- үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлээ эрхэмлэж;
- хүн төрөлхтний дэвшилтэт ололтыг дэмжиж;
- хөрст дэлхий, унаган байгалиа хайрлан хамгаалж;
- амар тайван, хүмүүнлэг нийгмийг цогцлоож;
- ардчилал, шударга ёсны засаглалыг бэхжүүлж;
- өөрийгөө тэтгэсэн эдийн засаг нь өрх, иргэн бүрд тэгш, хүртээмжтэй хүрсэн;
- эрүүл чийрэг, эрдэм боловсролтой, эх оронч, хөрвөх чадвартай, оюунлаг, бүтээлч иргэнтэй улс болж хөгжинө.

“Алсын хараа-2050” нь 9 зорилго, 47 зорилттой бөгөөд 2021-2030 он, 2031-2040 он, 2041-2050 он гэсэн 3 үе шаттайгаар зорилт тус бүрийн хүрэх үр дүнг тодорхойлж өгсөн. Эдгээр 9 зорилгын хэрэгжилтийг үнэлэх 73 шалгуур үзүүлэлтийг мөн баримт бичигт тусгажээ.

Эдгээр зорилго, зорилтын 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх I үе шатны зорилтууд нь НҮБ-ын “Тогтвортой хөгжлийн зорилго-2030” хөтөлбөрийн 17 зорилго, 169 зорилтуудтай уялдуулж баталсан байна.

Энэхүү судалгаанд Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 9 зорилгоос “Засаглал” гэсэн 5 дахь зорилго, “Амар тайван, аюулгүй нийгэм” гэсэн 7 дахь зорилгод тусгасан зорилтуудын дагуу “засаглал”-д хамаарах асуудлуудыг тогтоосон.

Мөн УИХ-аас 2020 оны 23 дугаар тогтоолоор “Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”, 2021 оны 106 дугаар тогтоолоор “Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ыг тус тус батлан хэрэгжүүлж байна.

УИХ.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Хүснэгт 4. “Алсын хараа-2050”-д тусгасан засаглалтай холбоотой зорилго, зорилтууд

Зорилго	Зорилтууд
<p><u>Засаглал</u></p> <p>Зорилго 5.</p> <p>Монгол хүний хөгжлийг хангасан ухаалаг-тогтвортой засаглал тогтож, захиргааны оновчтой бүтэц зохион байгуулалт бүхий төрийн алба төлөвшин, цахим технологид тулгуурласан иргэн төвтэй төрийн үйлчилгээнд бүрэн шилжиж, төр-хувийн хэвшил-иргэний нийгмийн хамтын ажиллагаа бүх хүрээнд өргөжин, хүний эрхийг бүрэн хангасан, шударга ёсны тогтолцоо төлөвшсөн, авлигагүй улс болно.</p>	<p>Ухаалаг засаглал</p> <p>Зорилт 5.1. Эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналт, тэнцлийг оновчтой болгож, засаглалын тогтвортой байдлыг хангана.</p>
	<p>Ухаалаг бүтэц</p>
	<p>Зорилт 5.2. Төрийн захиргааны байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалтыг оновчтой тодорхойлох замаар чиг үүрэг, эрх мэдлийн хуваарилалтыг нарийвчилна.</p>
	<p>Цахим монгол (иргэн, төр, хувийн хэвшлийн нэгдсэн систем)</p>
	<p>Зорилт 5.3. Хүний хөгжлийг дэмжсэн, үр дүн, үр нөлөөтэй цахим засаглалыг төлөвшүүлнэ.</p>
	<p>Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн алба</p>
<p>МОНГОЛЫН ПАРЛАМЕНТ</p>	<p>Зорилт 5.4. Иргэндээ үйлчилдэг, мэргэшсэн, чадварлаг, ил тод, үр нөлөөтэй, ухаалаг төрийн албыг төлөвшүүлнэ.</p>
	<p>Хүний эрхийг дээдэлсэн нийгэм</p>
	<p>Зорилт 5.5. Иргэний нийгэм-хувийн хэвшил-төрийн түншлэлийг бэхжүүлэх замаар үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хэрэгжилтэд хамаарал бүхий талуудын оролцоог хангасан зохистой тогтолцоог бүрдүүлнэ.</p>
	<p>Авлигагүй засаглал</p> <p>Зорилт 5.6. Үндэсний шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлэх замаар авлига, албан тушаалын гэмт хэргийг бууруулна.</p>

<p>Амар тайван, аюулгүй нийгэм</p> <p><u>Зорилго 7.</u></p> <p>Улсын батлан хамгаалах чадавхыг бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, нийгмийн дэг журам, иргэдийн амьдрах орчны аюулгүй байдлыг хангах, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах замаар хүн, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангана.</p>	<p>Зэвсэгт хүчин</p> <p>Зорилт 7.1. Улс орны батлан хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгож, чадавхыг бэхжүүлнэ.</p>
	<p>Дархан хил</p> <p>Зорилт 7.2. Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг ханган хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, хил хамгаалалтын чадавхыг дээшлүүлнэ.</p>
	<p>Хүн, нийгмийн амар тайван байдал</p> <p>Зорилт 7.3. Уламжлалт бус аюулын эрсдэлийг бууруулах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох чадавхыг бэхжүүлж, хүн-нийгмийн амар тайван орчныг бүрдүүлнэ.</p>
	<p>Хууль сахиулах салбарын хөгжил</p> <p>Зорилт 7.4. Хууль сахиулах салбарын хууль, эрх зүйн орчныг сайжруулан, бүтээн байгуулалтыг дэмжиж, ажиллах нөхцөлийг дээшлүүлж, мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцийг бэлтгэн өрсөлдөх чадварыг хөгжүүлнэ.</p>
	<p>Мэдээллийн аюулгүй байдал</p> <p>Зорилт 7.5. Төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулж, өрсөлдөх чадварыг бий болгоно.</p>

Дөрөв. УЛСЫН БАГА ХУРЛААР БАТЛАГДСАН ЗАСАГЛАЛТАЙ ХОЛБООТОЙ ХУУЛИУД БА ИНСТИТУТУУД

Улсын Бага Хурлын гүйцэтгэсэн түүхэн үүрэг: Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс (БНМАУ)-ын Ардын Их Хурал (АИХ)-ын 430 депутатаас сонгогдсон 50 гишүүнтэй Улсын Бага Хурал нь 1990-1992 онд бүрэн эрхээ хэрэгжүүлсэн.

БНМАУ-ын Улсын Бага Хурал (УБХ) Монголын улс төр, эдийн засаг, нийгмийн байгууллыг шинэтгэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх талаар түүхэн гавьяа байгуулсан парламент юм. Юуны өмнө Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулан батлуулсныг онцлон тэмдэглэх учиртай.

УБХ-аас боловсруулж, АИХ-ын чуулганд оруулан хэлэлцүүлсэн Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль 1992 оны 01 дүгээр сарын 13-ны өдөр батлагдсанаар нийгмийн бүх хүрээнд ардчилсан зарчмыг тууштай хэрэгжүүлэх эрх зүйн харилцааны тулгуур эхлэл тавигдсан юм. Тухайлбал, улс төрийн харилцааны хувьд олон намын тогтолцоог баталгаажуулсан ардчилсан дэглэмд шилжсэн. Иргэдийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, эрх тэгш байдлыг хүлээн зөвшөөрч, түүний баталгааг хангах үүргийг төр хариуцах болсон. Өөрөөр хэлбэл, олон ургалч үзлийг нийгмийн оюун санааны эш үндэс болгосон. Энэ бол ардчиллын чухал үнэт зүйлсийн нэг юм. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, Улсын Их Хурлын тухай, Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон БНМАУ-ын шүүхийн байгууламжийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль баталж, төрийн байгууллын шинэ тогтолцооны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн.

Эдийн засгийн харилцааны хувьд нийтийн өмчид суурилсан аж ахуйн социалист тогтолцоо дангаар ноёрхож байсныг халж, олон хэвшилт эдийн засагтай болох харилцааг хуульчлан баталгаажуулсан. Шударга өрсөлдөөнд үндэслэсэн зах зээлийн эдийн засгийн харилцааг тогтоож, түүнд төрийн оролцоог хязгаарлаж өгсөн. Хувийн ба нийтийн өмчийн аливаа хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч, төрийн өмчийг задлан хувьчлах, иргэд хувийн аж ахуй эрхлэх эрх зүйн үндсийг тогтоож, банк, гааль, албан татварын зэрэг хуулиудыг шинэчлэн баталжээ.³¹

УБХ-аар батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд ба институтууд: Дараах хүснэгтэд УБХ-аар батлагдан, өнөөг хүртэл хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа, эсхүл УИХ-аас хүчингүй болгосон засаглалтай холбоотой (бие даасан) хуулиудыг оруулсан.

³¹ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nn/2348/>

Дараах 14 хуулийн 5-ийг нь анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ хүчингүй болгожээ. Энэ нь хуучин БНМАУ-ын Засгийн газар, Ерөнхийлөгч зэрэг институттэй холбоотой эрх зүйн орчныг 1992 онд батлагдсан шинэ Үндсэн хуульд нийцүүлэх шаардлагын дагуу хүчингүй болжээ.

Хүснэгт 5. УБХ-аар батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	БНМАУ-ын Засгийн газрын бүтцийн тухай	1990.09.26	1992.07.30 (Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	
2	БНМАУ-ын Засгийн газрын бүрэлдэхүүнийг тогтоох тухай	1990.09.26	1992.07.31 (Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	
3	Цагдан сэргийлэх, засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн байгууллагын ажилтнаас үүргээ биелүүлэх баталгааны тухай	1990.10.05	1993.12.13 (Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	
4	БНМАУ-ын Засгийн газрын тухай	1991.01.04	1993.11.05 (Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	Засгийн газар
5	БНМАУ-ын Ерөнхийлөгчийн тухай	1991.01.04	1993.11.05 (Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	Ерөнхийлөгч
6	БНМАУ-ын Бага хурлын тухай хууль (Үндсэн хуулийн Хавсралт хуулиар)	1991.01.04		
7	Намын гишүүнээс түдгэлзвэл зохих албан тушаалын тухай	1991.08.28		
8	Монгол Улсын Үндсэн хууль	1992.01.13		

9	Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хавсралт хууль	1992.01.16		
10	Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн хууль	1992.04.04	2005.12.29 (Дөрөв дэх удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	УИХ-ын дэргэдэх Сонгуулийн ерөнхий хороо (УБХ-ын 1992.04.10-ны өдрийн №18 тогтоолоор байгуулагдсан)
11	Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай	1992.05.04	2016.09.01 (Долоо дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	
12	Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай	1992.05.08		Үндсэн хуулийн цэц (1992.07.01-ний өдөр байгуулагдсан)
13	Монгол Улсын аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль	1992.05.13	2001.12.27 (Гурав дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ)	
14	Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын Зөвлөлийн тухай	1992.05.29		Үндэсний Аюулгүй байдлын Зөвлөл (1992.08.08-ны өдөр байгуулагдсан)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**Тав. ЗАСАГЛАЛЫН ТУХАЙ: УЛС ТӨРИЙН НАМЫН СОНГУУЛИЙН
МӨРИЙН ХӨТӨЛБӨРҮҮДЭД ТУСГАСАН БАЙДАЛ, ХОЛБОГДОХ
ХУУЛЬ БА ИНСТИТУТУУД**

5.1. Анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (1992-1996 он)

УИХ-ын сонгуулийн дүн: УИХ-ын гишүүдийг сонгуулийн мажоритар тогтолцоогоор, 2-4 мандат бүхий томсгосон 26 тойргоос шууд сонгосон. Уг сонгуульд улс төрийн 8 нам, 2 эвсэл, 18 бие даан нэр дэвшигч өөрсдийн мөрийн хөтөлбөртэй оролцжээ.

1992 оны 06 дугаар сарын 28-ны өдөр болсон УИХ-ын анхдугаар сонгуулийн дүнд МАХН 70, МоАН, МҮДН, НН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл 4, МСДН 1, бие даан нэр дэвшигч 1 суудал (Г.Зуунай) тус тус авсан. Ийнхүү МАХН Парламентын үнэмлэхүй олонх болж, сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрөө дараагийн 4 жил хэрэгжүүлэхээр болов.³²

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намууд гишүүнчлэлийн зэрэгцээ нийгмийн бүхий л хүрээний дэмжлэгийг өөртөө татах мөрийн хөтөлбөрүүдийг³³ боловсруулан сонгуульд оролцдог билээ.

1992 онд УИХ-ын анхдугаар сонгуулийн үр дүнд УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрт Монгол Улсад ардчилал, төрийн шинэ тогтолцоог төлөвшүүлэн баталгаажуулах, хууль тогтоомжийг Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуультай нийцүүлэн шинэчлэх, хуулийн өмнө төр-иргэний тэгш эрхийг хангахад чиглэсэн байв.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

³² Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.hec.gov.mn

³³ Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Даш-Ёндон Б (Редактор). Шинжлэх Ухааны Академийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн. УБ., 2008, 269 дэх тал.

Хүснэгт 6. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 1992 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	МАХН (70 суудал)	Уриа – Эх орон ард түмний төлөө! Эрмэлзэл – Бүтээлч хөдөлмөр, ардчилал, шударга ёс, сахилга, зохион байгуулалт.	МАХН сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө “Төрт ёсны түүхэн уламжлал, дэлхий дахины хөгжлийн чиг хандлагад тулгуурлан, монгол оронд ардчилал, төрийн шинэ тогтолцоог төлөвшүүлэх, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор цогцолбор бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх” хэмээн тусгасан байна. <i>Эх сурвалж: “Үнэн” сонин. 1992.04.25, №45.</i>
2	МоАН, МҮДН, НН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл (4 суудал)		Тус эвсэл нь сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө “Монгол Улсад ардчилсан нийгмийн тогтолцоонуудыг төлөвшүүлэн баталгаажуулах, ардчилалт үнэлэмжийг нийгмийн сэтгэлгээний салшгүй хэсэг болгон төлөвшүүлэх...”-ийг тусгажээ. <i>Эх сурвалж: Х.Дашзэвэг. МҮАН-ын түүхэн тэмдэглэл (1989-1996).</i>
3	МСДН (1 суудал)		МСДН сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө “...нийгмийн бүхий л бүлэг, хувь хүмүүс бүрийн хоорондох нийгмийн харилцааг зохицуулах, хуулийн өмнө төр-иргэний тэгш эрхийг хангах, нийгмийн амьдралын хэм хэмжээг тогтоох, хуулийн хяналтад улс төрийн бүлэглэл, хувь хүмүүс, иргэдийн зүгээс оролцох боломжийг нь олгох...” хэмээн тусгажээ. <i>Эх сурвалж: “Үг” сонин. 1992.04.09, №7, 8.</i>

ОИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

“Анхны УИХ”-ын онцлог: УИХ-ыг сонгох анхдугаар сонгуулиар байгуулагдсан УИХ нь Монголын парламентын хөгжлийн түүхэнд онцгой байр суурь эзэлдэг. 1992 онд батлагдсан шинэ Үндсэн хуулийн дагуу эрх зүйн шинэтгэл хийх ажлыг эхлүүлж, Үндсэн хуулийн үзэл санааны дагуу нийгмийн бүх салбарын харилцааг эрх зүйн хүрээнд шинээр уялдуулан зохицуулах өргөн хүрээтэй ажлыг хийжээ.³⁴

Батлагдсан онцлог хуулиуд:

- Шинэ Үндсэн хуулийн дагуу эрх зүйн шинэтгэл хийх ажлыг эхлүүлсэн. Үндсэн хуулийн үзэл санааны дагуу нийгмийн бүх салбарын харилцааг эрх зүйн хүрээнд шинээр уялдуулан зохицуулах өргөн хүрээтэй ажлыг хийжээ.
- Үндсэн хуулийн үзэл санаанд нийцүүлэн засаглалын байгууллагуудыг шинээр бүрдүүлэн бататгаж, тэдгээрийн статус, хоорондын харилцааны тэнцвэрийг эрх зүйн хүрээнд бий болгож өгсөн.
УИХ-аас тэргүүн ээлжинд Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийг баталж, цаашлаад Засгийн газар, Ерөнхийлөгч, Шүүхийн зэрэг хуулиудыг шинэчлэн баталжээ. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль батлан орон нутгийн өөрөө удирдах ёсыг төрийн удирдлагатай хослуулах Үндсэн хуулийн зарчмыг хэрэгжүүлсэн байна.
- Ерөнхийлөгчийн хувьд, уг албан тушаалыг анх 1990 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн тухай хуулиар бий болгож, улмаар Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулиар Ерөнхийлөгчийн эрх зүйн байдлыг илүү дэлгэрэнгүй тогтоож өгсөн.³⁵ 1993 оны 02 дугаар сарын 15-ны өдөр УИХ-аас Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуулийг баталж, 1993 оны 06 дугаар сарын 06-ны өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бүх нийтийн анхдугаар сонгуулийг явуулжээ.
- Энэ парламентын үед зах зээлийн эдийн засгийн харилцааны тулгуур хуулиудыг баталсан. Тухайлбал, Улсын төсвийн тухай, Нягтлан бодох бүртгэл, Татварын багц хууль, Онцгой албан татвар, Гаалийн болон Гаалийн тарифын тухай, Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хуулиудыг дурдаж болно.
- Хөрөнгө оруулалтын эрхийн бичгээр хийх өмч хувьчлал дуусч, үнэт цаасны хоёр дахь зах зээлийг нээж ажиллуулсан нь шинэ нийгмийн эдийн засгийн харилцааг гүнзгийрүүлэхэд чухал алхам болсон.

³⁴ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>, Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

³⁵ Энхбаатар Ч. ба бусад. Монгол Улсын төрийн тогтолцоон дахь ерөнхийлөгчийн байр суурь: бүрэн эрхийн шинжилгээ (Судалгааны тайлан). Удирдлагын академи. УБ., 2019 он. 27 дахь тал.

Байгуулагдсан институтууд: УИХ-ын 1992-1996 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан хуулиудын дагуу хэд хэдэн институт байгуулагдсанаас заримыг нь тодруулж үзвэл:

- Үндсэн хуулийн 49.3-т “Шүүгчийн хараат бус, шүүхийн бие даасан байдлыг хангах зорилгоор **Шүүхийн ерөнхий зөвлөл** ажиллана.” гэж, 49.4-т “Шүүхийн ерөнхий зөвлөл шүүх, шүүгчийн шүүн таслах ажиллагаанд оролцохгүйгээр, гагцхүү хуульчдаас шүүгчийг шилж олох, эрх ашгийг нь хамгаалах зэрэг шүүхийг бие даан ажиллах нөхцөлөөр хангахтай холбогдсон үүргийг биелүүлнэ.” гэж тус тус заасан. 1993 онд УИХ-аас Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуульд Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, бүрэн эрхийг тодорхойлон хуульчилсан.³⁶
- Үндсэн хуулийн 1.2-т “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн.” гэж заасан. 1994 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдөр батлагдсан Монгол Улсын Төрийн албаны тухай хуулийг 1995 оны 06 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн мөрдсөнөөр төрийн албаны төв байгууллага **Төрийн захиргааны албаны зөвлөлийн** (хуучин нэрээр) үйл ажиллагаа эхэлсэн байна.³⁷
- 1996 оны 05 дугаар сарын 27-ны өдөр батлагдсан Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэнтэй холбогдуулан Засгийн газрын 1996 оны 177 дугаар тогтоолоор **Төрийн өмчийн хороог** байгуулж, 184 дүгээр тогтоолоор Төрийн өмчийн хорооны зохион байгуулалтын бүтэц, дүрмийг баталжээ.³⁸ Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулийн 10-т заасны дагуу Төрийн өмчийн хороо нь “төрийн өмчийн эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах, хамгаалах ажлыг эрхлэн гүйцэтгэх үүрэг бүхий Засгийн газрын үндсэн бүтцийн байгууллага мөн.”

1992-1996 оны УИХ-аас засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

³⁶ Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн цахим хуудас - https://www.judcouncil.mn/site/status_page/shezhistory

³⁷ Төрийн албаны зөвлөлийн цахим хуудас - <https://csc.gov.mn/content/63e0cab987fcd1bb4003fb1a>

³⁸ Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын газрын цахим хуудас - https://pcsp.gov.mn/?page_id=4544

Хүснэгт 7. УИХ-ын 1992-1996 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Монгол Улсын Их Хурлын тухай	1992.07.06	1997.02.06	
2	Монгол Улсын Засгийн газрын бүтцийн тухай	1992.07.30	1993	
3	Монгол Улсын Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай	1992.07.31	1996.07.25	
4	Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай	1992.08.18	2006.12.15	
5	Захиргааны хариуцлагын тухай	1992.11.27	2015.12.04	
6	Монгол Улсын Шүүхийн тухай	1993.02.04	2002.07.04	Шүүхийн ерөнхий зөвлөл
7	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль	1993.02.15	2012.12.21	Монгол Улсын Ерөнхийлөгч
8	Монгол Улсын Прокурорын байгууллагын тухай хууль	1993.04.23	2002.07.04	
9	Монгол Улсын Засгийн газрын тухай	1993.05.06		Монгол Улсын Засгийн газар
10	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай хууль	1993.06.05		
11	Шүүх байгуулах тухай	1993.06.14	2013.01.24	

12	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг нь хүлээн зөвшөөрөх тухай	1993.06.17		
13	Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай	1993.07.05	2000.05.12	(Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газар нь Засгийн газрын 2004 оны №222 тогтоолоор Шадар сайдын эрхлэх асуудлын хүрээнд тохируулагч агентлаг болсон.)
14	Монгол Улсын батлан хамгаалах тухай	1993.10.12	2016.09.01	
15	Монгол Улсын хилийн тухай	1993.10.21	2016.12.28	
16	Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай	1993.11.11		
17	Монгол Улсын Цагдаагийн байгууллагын тухай	1993.12.02	2013.07.05	
18	Хорих байгууллагын болон хорих ял эдлүүлэх тухай	1993.12.06	1996.11.31	
19	Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай	1993.12.20		
20	Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай	1993.12.24	2010.07.08	Гадаадын иргэн, харьяатын асуудал эрхлэх зөвлөл (1994 он Засгийн газрын №107 тогтоолоор Хууль зүйн яамны дэргэд байгуулагдсан.)
21	Статистикийн тухай	1994.03.17	1997.07.03	Үндэсний статистикийн хороо

22	Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай	1994.05.09	2002.04.01	
23	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны тухай	1994.05.10	1996.11.15	Хорих байгууллагуудыг удирдах газар (1992-1996 онд)
24	Иргэний хамгаалалтын тухай	1994.05.24	2003.06.20	Иргэний хамгаалалтын байгууллага (1994-2003 онд)
25	Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай	1994.07.05	2021.07.07	
26	Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай	1994.07.07		
27	Монгол Улсын Иргэний хууль	1994.11.01	2002.01.10	
28	Өмгөөллийн тухай	1994.12.09	2002.05.16	
29	Төрийн албаны тухай	1994.12.30	2002.06.28	Төрийн захиргааны албаны зөвлөл (1995.06.02)
30	Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль	1995.03.27	2003.01.03	
31	Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай	1995.04.17		
32	Төрийн нууцын тухай	1995.04.18	2016.12.01	
33	Хувь хүний нууцын тухай	1995.04.21	2021.12.17	
34	Байгууллагын нууцын тухай	1995.05.16		
35	Харьяатын тухай	1995.06.05		
36	Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай	1995.07.04	2004.01.02	
37	Дотоодын цэргийн тухай	1995.10.17	2014.01.16	
38	Ард нийтийн санал асуулгын тухай	1995.10.19	2016.02.05	

39	Гадаад худалдааны арбитрын тухай	1995.10.26	2003.05.09	
40	Онц байдлын тухай	1995.11.14		
41	Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх болон эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээг хэрэгжүүлэх тухай	1995.12.11	1996.11.15	
42	Авилгалын эсрэг хууль	1996.04.05	2006.07.06	
43	Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай	1996.04.30	2015.07.08	
44	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай	1996.05.27		Төрийн өмчийн хороо (1996.07.31-ний өдөр Засгийн газрын №177 тогтоолоор байгуулагдсан. 2016.01.04-ний өдөр татан буугдсан.)

Монгол Улсын Засгийн газар: Үндсэн хуулийн 39-д заасны дагуу Монгол Улсын Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, гишүүдээс бүрдэнэ, мөн хуулийн 41-д заасны дагуу Засгийн газрын тэргүүн буюу Ерөнхий сайд Засгийн газрыг удирдан зохион байгуулж, төрийн бодлогыг хэрэгжүүлж, хууль сахиулах ажлыг УИХ-ын өмнө хариуцна, мөн Засгийн газар үйл ажиллагаагаа УИХ-д тайлагнана.

Сонгуульд ялалт байгуулсан улс төрийн хүчин улс орны хэмжээнд хэрэгжүүлэх нийгэм-эдийн засаг-улс төрийн зорилтуудаа тодорхойлсон мөрийн хөтөлбөрийг УИХ-аар хэлэлцүүлэн батлуулж, хэрэгжүүлдэг.

1992 оны 07 дугаар сард УИХ-аас Монгол Улсын Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Монгол Улсын Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулиудыг шинэчлэн баталж, 1990 онд батлагдсан хуулиудыг хүчингүй болгожээ. Шинэчлэн баталсан хуулиудын дагуу Засгийн газар нь бүтцийн хувьд 16 яам, бүрэлдэхүүний хувьд дараах 19 сайдтай ажиллахаар тогтжээ.³⁹ Үүнд:

³⁹ Хэрлэн Г. Засгийн газар (1990-2016). 102-108 дахь тал.

- 1) Монгол Улсын Ерөнхий сайд;
- 2) Монгол Улсын Ерөнхий сайдын орлогч;
- 3) Засаг захиргааны сайд;
- 4) Үндэсний хөгжлийн сайд;
- 5) Байгаль орчны сайд;
- 6) Барилга, хот байгуулалтын сайд;
- 7) Батлан хамгааллын сайд;
- 8) Шинжлэх ухаан, боловсролын сайд;
- 9) Гадаад харилцааны сайд;
- 10) Геологи, эрдэс баялгийн сайд;
- 11) Зам тээвэр, холбооны сайд;
- 12) Сангийн сайд;
- 13) Соёлын сайд;
- 14) Түлш, эрчим хүчний сайд;
- 15) Хүн амын бодлого, хөдөлмөрийн сайд;
- 16) Хүнс, хөдөө аж ахуйн сайд;
- 17) Худалдаа, үйлдвэрийн сайд;
- 18) Хууль зүйн сайд;
- 19) Эрүүл мэндийн сайд.

Үндсэн хуулийн 40.1-т заасны дагуу Засгийн газрын бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил байна. Энэ хугацааг дуустал ажилласан хоёр Засгийн газрын нэг нь 1992-1996 онд ажилласан энэхүү Засгийн газар ажээ. (Нөгөө нь 2000-2004 онд ажилласан Засгийн газар байв.)

Шинэ Үндсэн хуульд Монгол Улсын Засгийн газрын эрх хэмжээ, эрх зүйн байдал, чиг үүрэг, бүрэн эрхийн хугацаа, эмхлэн байгуулах, Засгийн газрын тэргүүний эрх зүйн байдлын үндсийг тодорхойлсон. Үүний дагуу хожим нь 1993 онд Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуулийг шинэчлэн баталсан бөгөөд түүнээс хойш уг хуульд 85 гаруй удаа нэмэлт, өөрчлөлт ороод байна. (2023.06.19-ний байдлаар)

5.2.Хоёр дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (1996-2000 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: 1996 оны 06 дугаар сарын 30-ны өдөр болсон ээлжит сонгуулиар УИХ-ын гишүүнийг нэг мандат бүхий 76 тойргоос шууд сонгосон. Уг сонгуульд улс төрийн 5 нам, 2 эвсэл, 35 бие даан нэр дэвшигч өөрсдийн мөрийн хөтөлбөртэй оролцжээ. Сонгуулийн дүнд МҮАН, МСДН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл 50, МАХН 25, МУНН 1 суудал тус тус авсан.⁴⁰

⁴⁰ Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.hec.gov.mn

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намуудын мөрийн хөтөлбөр дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, ардчилал, шударга ёс, хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулах, улс төрийн шинэчлэлтийг зах зээлийн болон ардчилсан нийгэм дэх шаардлагын дагуу хөгжүүлэх, төрийн тогтолцоог бэхжүүлэхэд чиглэсэн байв.

Хүснэгт 8. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 1996 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	“МҮАН, МСДН-ын ардчилсан холбоо” эвсэл (50 суудал)		Тус эвслийн “Сонгогчидтой байгуулах гэрээ”-нд төрийн захиргааны төв байгууллагын бүтцийг өөрчлөх ба ингэхдээ Засгийн газрын үүргийг зах зээлийн болон ардчилсан нийгэм дэх шаардлагад нийцүүлэн үйл ажиллагааг нь иргэдэд үйлчлэх, нийгмийн эрүүл орчин бий болгоход чиглүүлэх”-ээр тусгасан байна. <i>Эх сурвалж: Х.Дашзэвэг. МҮАН-ын түүхэн тэмдэглэл (1989-1996).</i>
2	МАХН (25 суудал)	Уриа – Эх орон, ард түмний төлөө! Эрмэлзэл – Хүн-хөдөлмөр-хөгжил.	Туснамаас “Эрхзүйт төрийн бэхжилт нь иргэдийн амгалан аж төрөх баталгаа” хэмээн дэвшүүлээд ардчилал, шударга ёс, хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулж, улс төрийн шинэчлэлтийг гүнзгийрүүлэн, төрийн тогтолцоог бэхжүүлэхээр мөрийн хөтөлбөртөө тусгажээ. <i>Эх сурвалж: “Үнэн” сонин. 1996.04.26, №48.</i>
3	МУНН (1 суудал)	Уриа – Монголын ард түмний төлөө.	Тус намаас төрийн үндсэн үүрэг нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн дэг журмыг сахиулах явдал гэж үзэн төрийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг эрчимжүүлж, шүүх засаглалыг жинхэнэ утгаар нь бүрдүүлэн тогтооход чухалчлан анхаархаа амлажээ. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.gec.gov.mn</i>

“Улс төрийн шинэ хүчин давамгайлсан УИХ”-ын онцлог: Энэ удаагийн сонгуулиар сонгогчид олон шинэ залуу ардчилсан хүчнийхэнд итгэл найдвар хүлээлгэж, төрийн эрх мэдэл анх удаа улс төрийн шинэ хүчинд шилжсэн онцлогтой Парламент байгуулагдсан. Олон жил төрийн эрх барьсан, туршлагатай улс төрийн том хүчин болох МАХН анх удаа цөөнх болж, засгийн эрх барих нам, хүчний байр суурьт эргэлт болжээ.⁴¹

Батлагдсан онцлог хуулиуд: Энэ удаагийн Улсын Их Хурал Банкны тухай, Дампуурлын тухай, Даатгалын тухай, Компанийн тухай, Төрийн бус байгууллагын тухай, Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай, Ашигт малтмалын тухай, Үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийн тухай, Орон сууц хувьчлалын тухай зэрэг эдийн засаг, нийгмийн шинэчлэлийг гүнзгийрүүлэн бататгахад зарчмын ач холбогдол үзүүлсэн олон хуулийг баталжээ. Мөн иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хэрэгжүүлэхэд зохих нөлөө үзүүлсэн Төрийн бус байгууллагын тухай зэрэг бие даасан хуулийг батлан гаргажээ.

1996 онд УИХ-аас жил бүрийн 09 дүгээр сарын 10-ны өдрийг “Улс төрийн хэлмэгдэгсдийн дурсгалын өдөр” болгон тэмдэглэж байхаар тогтон УИХ-ын тогтоол гаргасан. Энэ дагуу 1996 оны 09 дүгээр сарын 10-ны өдөр Улс төрийн хэлмэгдэгсдийн дурсгалыг хүндэтгэх цуглаан жанжин Д.Сүхбаатарын талбайд болж, Монголын төр ард түмнийхээ өмнө анх удаа уучлал гуйсан байна.⁴²

Түүнчлэн Улсын Их Хурлаас баталсан Ажлын таван өдөртэй долоо хоногт шилжих тухай хуулийн дагуу 1998 оноос Монгол Улс ажлын таван өдөртэй долоо хоногт шилжжээ.

Байгуулагдсан институтууд: 1993 онд УИХ-аас Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуулийг баталсан боловч энэ хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих чиг үүрэг бүхий **Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газрыг** хожим нь буюу Засгийн газрын 2004 оны 222 дугаар тогтоолоор Шадар сайдын эрхлэх асуудлын хүрээнд тохируулагч агентлагийн статустайгаар байгуулжээ.⁴³

1996-2000 оны УИХ-аас засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

⁴¹ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>, Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

⁴² Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

⁴³ Шударга өрсөлдөөн, хэрэглэгчийн төлөө газрын цахим хуудас - <https://afccp.gov.mn/content/71>

Хүснэгт 9. УИХ-ын 1996-2000 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Монгол Улсын Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хууль	1996.07.25	2000.08.03	
2	Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуулийн тухай	1996.08.27	2007.01.18	
3	Төв банк /Монголбанк/-ны тухай	1996.09.03		Монголбанк
4	Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх тухай	1996.11.15	2002.05.10	Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх ерөнхий газар (1996 оны 12 дугаар сараас)
5	Төрийн бус байгууллагын тухай	1997.01.31		
6	Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль	1997.02.06	2001.06.21	
7	Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэг	1997.02.06	2001.06.21	
8	Монгол Улсын Их Хурлын гишүүний эрх зүйн байдлын тухай	1997.02.06	2006.01.26	
9	Аудитын тухай	1997.05.01	2015.06.19	
10	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай	1997.05.01		
11	Нотариатын тухай	1997.05.02	2011.02.10	
12	Статистикийн тухай	1997.06.05		
13	Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай	1997.06.13	2001.11.08	

14	Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай	1997-12-05	2019.06.06	
15	Гүйцэтгэх ажлын тухай	1997.12.19		
16	Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөх олговор олгох тухай	1998.01.02		
17	Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай	1998.08.28		
18	Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай	1999.07.01		
19	Тагнуулын байгууллагын тухай	1999.07.08		
20	Захиргааны журмаар албадан хөдөлмөр хийлгэх тухай	2000.01.28	2015.12.04	
21	Цөмийн зэвсгээс ангид байх тухай	2000.02.03		
22	Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай	2000.05.12	2010.06.10	(Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газар нь Засгийн газрын 2004 оны №222 тогтоолоор Шадар сайдын эрхлэх асуудлын хүрээнд тохируулагч агентлаг болсон.)

Монгол Улсын Засгийн газар: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эхийг баригч, доктор, профессор Б.Чимид өгүүлэхдээ “Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн хоёр нь шүтэлцээтэй, гэхдээ бүтэц нь нэлээд өргөн ойлголт бөгөөд үндсэн ба дэд бүтэц гэж хоёр ангилна” гэсэн байна⁴⁴:

- **үндсэн бүтэц** бол Монгол Улсын яамд болон Засгийн газрын гишүүний тэргүүлдэг гүйцэтгэх эрх мэдлийн бусад төв байгууллагын тогтолцоог;
- **дэд бүтэц** бол Засгийн газрын гишүүний харьяанд (хуульд томъёолсноор “эрхлэх асуудлын хүрээнд”) байгуулагдсан бөгөөд яамнаас бие даасан агентлагийг.

⁴⁴ Чимид Б. 2008. 276-281 дахь тал.

Шинэ Парламент Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүнийг шинэчлэн баталсан. 1996 оны 07 дугаар сарын 25-ны өдөр батлагдсан Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн⁴⁵ дагуу Засгийн газар нь Ерөнхий сайд болон 9 яамны сайд нарын бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтжээ. Энэ үед яамдыг “ерөнхий чиг үүргийн” ба “чиглэлийн” гэж ангилсан байна. Үүнд:

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Сангийн яам;
- 2) Гадаад харилцааны яам;
- 3) Хууль зүйн яам;

Чиглэлийн яам:

- 4) Байгаль орчны яам;
- 5) Батлан хамгааллын яам;
- 6) Гэгээрлийн яам;
- 7) Дэд бүтцийн хөгжлийн яам;
- 8) Хөдөө аж ахуй, үйлдвэрийн яам;
- 9) Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын яам.

“Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийн тухай” УИХ-ын 1996 оны 40 дүгээр тогтоолоор⁴⁶ Засгийн газар 23 тохируулагч агентлаг, 35 хэрэгжүүлэгч агентлагтай байхаар тогтсон.

Энэ Парламентын үед Засгийн газрыг огцруулах тухай хоёр удаа санал гарсан нь Монголын төрийн түүхэн дэх ардчилсан засаглалын тогтолцооны хариуцлагын нэгэн хэлбэр болж тогтсоноороо онцлог байв⁴⁷:

- 1997 онд УИХ дахь МАХН-ын бүлгийн нэр бүхий 24 гишүүний гаргасан саналыг УИХ хэлэлцэн олонхын саналаар Ерөнхий сайд М.Энхсайханы Засгийн газарт итгэл хүлээлгэсэн;
- 1998 онд УИХ дахь ардчилсан хүчний олонхын нэр бүхий 11 гишүүний гаргасан мэдэгдлийг үндэслэн Засгийн газар бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ огцрох тухай Монгол Улсын Ерөнхий сайдын мэдэгдлийг УИХ хэлэлцэн “Засгийн газрыг бүрэн бүрэлдэхүүнээр нь огцруулах тухай” УИХ-ын тогтоол баталсан.

⁴⁵ Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль. **1996.07.25.** Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 1996 оны 8 дугаарт нийтлэгдсэн.

⁴⁶ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийн тухай” УИХ-ын **1996.08.30**-ны өдрийн №40 тогтоол.

⁴⁷ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

5.3. Гурав дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2000-2004 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: УИХ-ын гишүүдийг сонгох сонгуульд 602 хүний нэр дэвшигдсэний 575 нь улс төрийн 13 нам, 3 эвслээс, 27 нь бие даан нэр дэвшигч байв. Энэ удаагийн сонгуульд оролцсон нам, эвсэл, нэр дэвшигчдийн тоо 1996 оныхтой харьцуулахад хоёр дахин илүү байсан.

2000 оны 07 дугаар сарын 02-ны өдөр болсон УИХ-ын сонгуулийн дүнд МАХН 72, МҮАН-МШАН-ын “Ардчилсан холбоо” эвсэл, ИЗН-НН эвсэл, Эх орон-МАШСН, бие даан нэр дэвшигч тус бүр 1 суудал (Л.Гүндалай) авч⁴⁸, МАХН дахин Парламентад үнэмлэхүй олонх болжээ.

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намуудын мөрийн хөтөлбөр дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, эрх зүйн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлж, хуулийн хэрэгжилтийг сайжруулах, гэмт хэрэг, авлигатай хийх тэмцлийг чангатган нийгмийн дэг журмыг бэхжүүлэх, төрийн албаны хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах зэрэг зорилтуудыг дэвшүүлсэн байна.

Хүснэгт 10. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2000 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	МАХН (72 суудал)	Уриа – Эх орон, ард түмний төлөө! Эрмэлзэл – Хүн-хөдөлмөр-хөгжил.	МАХН-аас сонгуульд “Шударга төр, Журамт нийгэм”-ийн төлөө “Засаглалын хямралыг арилгах, дэг журмыг бэхжүүлэх бодлого”-ыг дэвшүүлсэн байна. <i>Эх сурвалж: “Үнэн” сонин. 2000.05.23, №96.</i>
2	МҮАН-МШАН-ЫН “Ардчилсан холбоо” эвсэл (1 суудал)		Тус эвсэл нь сонгуулийн хөтөлбөрөө “Сонгогчидтой байгуулах гэрээ” хэлбэрээр гаргасан бөгөөд гэрээндээ “төрийн байгууллагуудын удирдлагад хүйсийн зохистой харьцааг буй болгох, эмэгтэйчүүдийг дэмжсэн бодлого” явуулахаа амласан байна <i>Эх сурвалж: Х.Дашзэвэг. МҮАН-ын түүхэн тэмдэглэл (1989-1996).</i>
3	ИЗН-НН эвсэл (1 суудал)		Эвсэл нь “Хүчтэй шударга төр, цэгцтэй зах зээлийн төлөө” хуулийн өмнө иргэн бүр адил тэгш захирагдахын төлөө байхаа амласан байна. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.ges.gov.mn</i>
4	Эх орон-МАШСН (1 суудал)	Уриа – Өөртөө итгэж, өөрсдөө хийцгээе.	Эх орон - МАШСН авлига, хуйвалдааныг таслан зогсооход голлон анхаарна гэсэн байна. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.ges.gov.mn</i>

⁴⁸ Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.ges.gov.mn

“Үнэмлэхүй олонхын УИХ”-ын онцлог: 2000-2004 онд бүрэн эрхээ хэрэгжүүлсэн УИХ-ын үйл ажиллагааны гол онцлог, үр дүн нь төрийн бодлогын тогтвортой шинж, үйл ажиллагааны нэгдмэл цогц байдлыг хангаж, төрийн албаны шинэтгэлийг хэрэгжүүлсэн, улс орны эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлж, бодлогын чанартай болон эрх зүйн томоохон шийдлүүдийг гаргахад бодитой алхам хийсэн Парламент байв.⁴⁹

Тухайлбал, Сонгуулийн нэгэн бүрэн эрхийн хугацаа дуусаж, дараагийн сонгуулийг товлон зарлахаас нэг сарын өмнө улс орны эдийн засаг, нийгмийн болон санхүүгийн байдлыг мэдээлдэг шинэ жишиг тогтоосон нь төр, засгийн байгууллага сонгогчдын өмнө хүлээсэн үүргээ хэр зэрэг биелүүлж байгаагаа үнэлүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн.⁵⁰

Батлагдсан онцлог хуулиуд: УИХ бүрэн эрхийнхээ хугацаанд зарим **хуулиудыг шинэчлэн баталснаар** УБХ, түүнээс өмнө батлагдсан дараах хуулиудыг хүчингүй болгосон байна:

- 1962 онд батлагдсан Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийг;
- 1990 онд батлагдсан Шүүх, прокурор, мөрдөн байцаах, хэрэг бүртгэх байгууллагын хууль зөрчсөн ажиллагааны улмаас иргэнд учирсан хохирлыг арилгах журмын тухай хуулийг;
- 1990 онд батлагдсан Монгол Улсын иргэний эрхийг хохироосон төрийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааны талаар шүүхэд гомдол гаргах журмын тухай хуулийг;
- 1992 онд батлагдсан Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай хуулийг;
- 1992 онд батлагдсан Монгол Улсын аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийг.

УИХ-аас Төрийн албаны тухай, Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай, Төрийн хяналт шалгалтын тухай болон Төрийн аудитын тухай хуулиуд батлагдаж, эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагааны эрх зүйн шинэ орчин бүрдэв.

Газрын шинэтгэлийн бодлогыг тодорхойлсон газрын тухай багц хууль, түүний дотор Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль батлан гаргасан нь иргэний нийгмийн баталгааг хангах, газрыг аж ахуйн эргэлтэд оруулах хийгээд **анх удаа иргэд газраа өмчлөх эрхийг нээж өгсөн** чухал ач холбогдолтой болжээ.

⁴⁹ Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

⁵⁰ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацаанд Монголын төр, засгийн бодлого, тогтвортой үйл ажиллагаа нь улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд жинтэй хувь нэмэр оруулсныг онцлох нь зүйтэй юм. Тухайлбал, **дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт анх удаагаа 10 орчим хувиар нэмэгджээ.**

Байгуулагдсан институтууд: УИХ бүрэн эрхийнхээ хугацаанд Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай, Төрийн албаны тухай, Төрийн хяналт шалгалтын тухай болон Төрийн аудитын тухай хуулиудыг баталж, эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагааны эрх зүйн шинэ орчныг бүрдүүлжээ.

Тухайлбал, УИХ Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаатай хангах эрхэм зорилгын хүрээнд Хүний эрхийн Үндэсний хөтөлбөрийг баталж, Хүний эрхийн үндэсний комиссыг байгуулсан. Тодруулбал, 2000 оны 12 дугаар сард УИХ-аас Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай хууль батлагдаж, тус Комиссын анхны 3 гишүүнийг томилсноор хүний эрхийн үндэсний байгууллага үүссэн байна. **Хүний эрхийн Үндэсний комисс** нь Үндсэн хууль, хууль, олон улсын гэрээнд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилтэд хяналт тавьж, хүний эрхийг хамгаалах, дэмжих чиг үүрэг бүхий хараат бус, бие даасан үндэсний байгууллага юм.⁵¹

2002 онд УИХ-аас Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай болон Төрийн албаны тухай хуулийг шинэчлэн баталснаар 1996 онд байгуулагдсан Төрийн захиргааны албаны зөвлөлийг **Төрийн албаны зөвлөл** болгон өөрчилж үйл ажиллагаа нь улам өргөжин тэлсэн. Төрийн албаны төв байгууллага нь хамтын удирдлагын зарчмаар ажиллаж, төрийн албан хаагчийн стандартын удирдлагыг улсын хэмжээнд нэгдсэн аргачлалаар хангах, хэрэгжүүлэх ажлыг эрхэлдэг, үйл ажиллагаагаа УИХ-д тайлагнадаг хараат бус, бие даасан байгууллага юм.⁵²

УИХ-аас 1996 онд Авлигын эсрэг хууль, 2002 онд Авлигатай тэмцэх Үндэсний хөтөлбөрийг баталж, Үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохицуулж, хяналт тавих орон тооны бус **Үндэсний зөвлөлийг** байгуулж ажиллуулсан.

Мөн УИХ-аас Монгол Улсын Иргэний хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай, Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай зэрэг томоохон хуулиудыг шинээр баталсан.

⁵¹ Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын цахим хуудас - <https://nhrcm.gov.mn/page/17>

⁵² Төрийн албаны зөвлөлийн цахим хуудас - <https://csc.gov.mn/content/63e0cab987fcd1bb4003fb1a>

2002 онд УИХ-аас Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай болон Захиргааны хэргийн шүүх байгуулах тухай хуулийг баталснаар Монгол Улсад **Захиргааны хэргийн дагнасан шүүх** байгуулагдах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж, 2004 оны 06 дугаар сарын 01-ний өдөр Захиргааны хэргийн дагнасан шүүх байгуулагджээ. Захиргааны хэргийн шүүх нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас иргэн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг хамгаалж, сэргээн тогтоох чиг үүрэгтэй бөгөөд Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 4.1-т заасны дагуу төрийн байгууллага, албан тушаалтны гаргасан хууль бус акттай холбоотой хэрэг, маргааныг харьяалан шийдвэрлэдэг.⁵³ УИХ-аас засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

Хүснэгт 11. УИХ-ын 2000-2004 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний комиссын тухай хууль	2000.12.07	2020.01.23	Хүний эрхийн Үндэсний комисс (2001.02.02-нд байгуулагдсан)
2	Галт зэвсгийн тухай	2001.04.26	2015.08.07	
3	Монгол Улсын Их Хурлын тухай	2001.06.21	2006.01.26	
4	Цацрагийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын тухай	2001.06.21	2009.07.16	
5	Харилцаа холбооны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2001.10.18		
6	Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай	2003.06.12	2015.02.18	
7	Үндэсний аюулгүй байдлын тухай	2001.12.27		
8	Эрүүгийн хууль	2002.01.03		
9	Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль	2002.01.10	2017.05.18	
10	Иргэний хууль	2002.01.10		
11	Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай	2002.01.10		

⁵³ Монгол өмгөөлөгч Хууль зүйн фирм - <https://advocate.mn/news/73/single/50>

12	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай	2002.01.10	2017.06.09	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар (2002 оноос)
13	Монгол Улсын хилийг шалгасан баримт бичиг батлах тухай	2002.01.10		
14	Зэвсэгт хүчний тухай	2002.05.16	2016.09.01	
15	Өмгөөллийн тухай	2002.05.16	2012.03.07	
16	Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай	2002.06.27	2011.12.23	
17	Төрийн албаны тухай	2002.06.28	2017.12.07	Төрийн албаны зөвлөл (2002.06.07-ны өдрийн хуулиар Төрийн захиргааны албаны зөвлөл нь Төрийн албаны зөвлөл болж өөрчлөгдсөн.)
18	Шүүхийн тухай	2002.07.04	2012.03.07	
19	Прокурорын байгууллагын тухай	2002.07.04	2017.06.09	
20	Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай	2002.12.06	2016.02.04	
21	Захиргааны хэргийн шүүх байгуулах тухай	2002.12.26	2013.01.24	Захиргааны хэргийн шүүх
22	Төрийн хяналт шалгалтын тухай	2003.01.03		
23	Арбитрын тухай	2003.05.09	2017.01.26	
24	Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай	2003.05.30		
25	Төрийн аудитын тухай	2003.06.01	2020.05.01	
26	Гамшгаас хамгаалах тухай	2003.06.20	2017.02.02	Онцгой байдлын байгууллага (2003 онд Иргэний хамгаалалтын байгууллагыг Онцгой байдлын байгууллагад нэгтгэн зохион байгуулсан.)
27	Монгол Улсын яамны эрх зүйн байдлын тухай хууль	2004.04.15		
28	Засгийн газрын агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хууль	2004.04.15		
29	Терроризмтой тэмцэх тухай	2004.04.23		

Монгол Улсын Засгийн газар: Үндсэн хуулийн 40.1-т заасны дагуу Засгийн газрын бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил байна. Энэ хугацааг дуустал ажилласан хоёр Засгийн газрын нэг нь 2000-2004 онд ажилласан энэхүү Засгийн газар ажээ. (Нөгөө нь 1992-1996 онд ажилласан Засгийн газар байв.)

2000 оны 08 дугаар сарын 03-ны өдөр батлагдсан Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулийн⁵⁴ дагуу Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар (ЗГХЭГ)-ын дарга, Монгол Улсын 2 сайд болон дараах 11 яамны сайд нарын бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтсон. Үүнд:

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Гадаад хэргийн яам;
- 2) Санхүү, эдийн засгийн яам;
- 3) Хууль зүй, дотоод хэргийн яам;

Чиглэлийн яам:

- 4) Байгаль орчны яам;
- 5) Батлан хамгаалах яам;
- 6) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам;
- 7) Дэд бүтцийн яам;
- 8) Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам;
- 9) Үйлдвэр, худалдааны яам;
- 10) Хүнс, хөдөө аж ахуйн яам;
- 11) Эрүүл мэндийн яам.

2000-2004 онд ажилласан Засгийн газар нь Үндсэн хуулийн 40.1-д заасан 4 жилийн бүрэн эрхийн хугацааг дуустал ажилласан хоёр дахь Засгийн газар юм. УИХ-ын 2000 оны 32⁵⁵, 2001 оны 45⁵⁶, 2002 оны 24 дүгээр⁵⁷ тогтоолуудаар Засгийн газар 17 тохируулагч, 31 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллаж байгаад 2002 оны 58 дугаар тогтоолоор⁵⁸ 8 тохируулагч, 35 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллажээ.

⁵⁴ Засгийн газрын бүтцийн тухай хууль; Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хууль. 2000.08.03. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 2000 оны 30 дугаарт нийтлэгдсэн.

⁵⁵ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын **2000.09.01**-ны өдрийн №32 тогтоол.

⁵⁶ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2001.05.25**-ны өдрийн №45 тогтоол.

⁵⁷ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2002.05.30**-ны өдрийн №24 тогтоол.

⁵⁸ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2002.07.10**-ны өдрийн №58 тогтоол.

5.4. Дөрөв дэх удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2004-2008 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: Энэ удаагийн УИХ-ын сонгуульд улс төрийн 7 нам, 1 эвсэл, мөн 15 бие даан нэр дэвшигчид оролцов.

2004 оны 06 дугаар сарын 27-ны өдөр болсон УИХ-ын сонгуулийн дүнд МАХН 37, АН, Эх орон-МАШСН, ИЗН-ын “Эх орон-Ардчилал” эвсэл 35, БНН 1 суудал, бие даан нэр дэвшигч 3 суудал (Р.Амаржаргал, Д.Одхүү, Я.Санжмятав) авчээ.⁵⁹ Ингэж сонгуулийн дүнд улс төрийн томоохон хүчнүүдийн харьцангуй тэнцвэртэй төлөөлөл бүхий парламентын олонх, цөөнхгүй өвөрмөц Парламент бүрдсэн нь парламентад суудалтай улс төрийн гол хүчнүүдэд хамтран зөвшилцөж ажиллах түүхэн шинэ боломж нээж өгсөн онцлогтой юм. Тиймээс МАХН, “Эх орон-Ардчилал” эвсэл ард түмнийхээ нийтлэг эрх ашиг, улс нийгмийнхээ хөгжил дэвшлийн төлөө харилцан хяналттай, хамтран ажиллах улс төрийн зөвшилцөөнд хүрч, “Зөвшилцлийн гэрээ” байгуулан хамтарсан Засгийн газар байгуулж ажиллуулсан.

УИХ дахь “Эх орон-Ардчилал” эвсэл 2004 оны 12 дугаар сард татан буугдсан ч төр, Засгийн газрын тогтвортой ажиллагааг тасралтгүй хангах зорилгоор Ардчилсан намын болон ИЗБН-аас УИХ-д сонгогдсон нийт 26 гишүүн УИХ дахь МАХН-ын бүлэгт өөрсдийн саналаар нэгдэн орж ажиллажээ. Харин 2005 оны 07 дугаар сард УИХ дахь МАХН-ын бүлэг дангаараа ажиллах болсон тухай шийдвэр гаргаснаа мэдэгдсэнээр “Үндэсний эв нэгдлийн Засгийн газар” өөрчлөгдөн хамтарсан шинэ Засгийн газар байгуулагдсан. Ийм нөхцөл байдалд Парламентын баримтлах гол зарчим нь улс төрийн намууд харилцан зөвшилцөж, өөр өөрийн үзэл бодол, байр сууриа илэрхийлэхийн зэрэгцээ улс орон, ард түмнийхээ эрх ашиг, үндэсний эв нэгдлийг дээдлэн ажиллах явдал байв.⁶⁰

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намуудын мөрийн хөтөлбөр дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, ардчилал, сайн засаглалыг хүний төлөө төлөвшүүлж, төрийн байгууллагын тогтолцоо, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох, төрийн үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, эрх зүйн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх, нийгмийн дэг журам, сахилга, хариуцлагыг дээшлүүлэн шүүх эрх мэдэл, хууль хяналтын байгууллагын үйл ажиллагааг эрс сайжруулах, ажилтнуудын хариуцлага, сахилга, дэг журам, ёс зүйн хэм хэмжээг өндөржүүлэн хариуцлага тооцох, мэдээлэл, эрх чөлөөг хангахад чиглэсэн байв.

⁵⁹ Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.gec.gov.mn.

⁶⁰ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

Хүснэгт 12. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2004 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	МАХН (37 суудал)		МАХН-ын “Таны төлөө тантай хамт” мөрийн хөтөлбөрт “Хүний хөгжлийн төлөө ардчилсан, сайн засаглалыг төлөвшүүлнэ” хэмээн тусгажээ. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>
2	“Эх орон-Ардчилал” эвсэл (35 суудал)		Эвслийн мөрийн хөтөлбөрт захиргаадалтын дарамтыг арилгахаар дэвшүүлж, улс төрийн бүх хүчнүүд улс орондоо иргэний нийгмийг бэхжүүлж улс орноо хамтарч хөгжүүлэхийн төлөө төрийн албан хаагчдыг намын харьяалалгүй болгох, “Электрон засаглал” хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл нийт иргэдийн хүсэл сонирхол, эрэлт хэрэгцээнд нийцэж тэдэнд үйлчилдэг байх шударга шаардлагыг хэрэгжүүлэхээ амлажээ. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>
3	БНН (1 суудал)	Уриа – Бид боломж олгоно. Та бүтээж чадна.	Тус намаас “хүн бүрийн тэгш эрх ардчилсан төрт ёсны мөн чанарыг дээдлэн хүндэтгэсэн, улс төрийн боловсронгуй тогтолцоо зөв бүтэц, сахилга хариуцлагын өндөр зарчимд түшиглэсэн парламентын засаглалын үйл ажиллагааг бүхий л талаар хэрэгжүүлэхийг” эрмэлзэхээ амласан. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>

“Тэнцвэртэй парламент”-ын онцлог: 2005 оны 07 дугаар сард УИХ дахь МАХН-ын бүлэг дангаараа ажиллах болсон тухай шийдвэр гаргаснаа мэдэгдсэнээр “Үндэсний эв нэгдлийн Засгийн газар” өөрчлөгдөн хамтарсан шинэ Засгийн газар байгуулагдсан юм. Ийм нөхцөл байдалд парламентын баримтлах гол зарчим нь улс төрийн намууд харилцан зөвшилцөж, өөр өөрийн үзэл бодол, байр сууриа илэрхийлэхийн зэрэгцээ улс орон, ард түмнийхээ эрх ашиг, үндэсний эв нэгдлийг дээдлэн ажиллах явдал байв. Энэ удаагийн УИХ ийм хариуцлагатай үүргийг нэр төртэй биелүүлж, Монголын парламентат ёсны хөгжлийн ээдрээтэй бөгөөд сургамжтай үеийн түүхийг бүтээсэн гэж үзэж болно.⁶¹

⁶¹ Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

Батлагдсан онцлог хуулиуд:

- Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2008 он хүртэл боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэл батлан гаргаснаар эрх зүйн шинэчлэлийн бодлогыг гүнзгийрүүлсэн;
- Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогыг баталсан;
- Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай (шинэчилсэн найруулга) хуулийг баталсан;
- Монгол Улсын Их Хурлын тухай (шинэчилсэн найруулга), Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай, Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай (шинэчилсэн найруулга) зэрэг хуулиудыг баталсан.
- 2005 оны 01 дүгээр сарын 28-ны өдөр Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталснаар 1990 оны 05 дугаар сарын 10-ны өдөр батлагдсан Улс төрийн намуудын тухай хуулийг хүчингүй болгосон.

Байгуулагдсан институтууд: УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрт Үндэсний телевиз, радиог төрийн хяналтаас гарган бие даасан байдлыг хангах талаар дэвшүүлсэн байсан. Үүний дагуу 2005 оны 01 дүгээр сард УИХ-аас хэвлэлийн эрх чөлөө, чөлөөт өрсөлдөөнийг дэмжин **Үндэсний радио, телевизийг** Засгийн газрын хараат бус болгож, Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хууль баталж, өөрчлөн зохион байгуулсан. Энэ хуулийн 3-т зааснаар Олон нийтийн радио, телевиз хуулиар байгуулагдах (өөрчлөн байгуулах, нийлүүлэх, нэгтгэх, хуваах, тусгаарлах, өөрчлөх, татан буулгах) ба гагцхүү олон нийтийн эрх ашигт үйлчилдэг, тэдний өмнө хариуцлага хүлээж, хяналт дор нь үйл ажиллагаагаа явуулдаг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд мөн.

2006 оны 01 дүгээр сард Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл санаанд нийцүүлэн Сонгуулийн төв байгууллагын тухай хуулийг баталсан. Анх УБХ-ын 1992 оны 18 дугаар тогтоолоор УИХ-ын дэргэд байгуулагдаж байсан **Сонгуулийн ерөнхий хорооны** эрх зүйн байдал, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаатай холбогдсон харилцааг энэхүү бие даасан хуулиар баталгаажуулсан.⁶²

2005 онд УИХ-аас НҮБ-ын Авлигын эсрэг конвенцыг соёрхон баталсан. 2003 онд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас Авлигын эсрэг конвенцыг баталсан билээ. Авлигын улмаас нийгмийн тогтвортой болон аюулгүй байдалд үүсч буй бэрхшээл, аюул занал нь ардчилсан тогтолцоо, үнэт зүйлс, түүнчлэн ёс зүйн үнэт зүйлс, шударга ёсыг сулруулж, тогтвортой хөгжил, хууль дээдлэх ёсонд хохирол учруулж байгааг Авлигын эсрэг конвенцын удиртгал хэсэгт хамгийн эхэнд дурдсан байдаг.

⁶² Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.gec.gov.mn.

2006 онд УИХ-аас шинэчлэн баталсан Авлигын эсрэг хуулийн дагуу Монгол Улсад анх удаа авлигатай тэмцэх тусгай байгууллага болох **Авлигатай тэмцэх газар** байгуулагдан 2007 оны 01 дүгээр сарын 11-ний өдрөөс эхлэн үйл ажиллагаагаа явуулж эхлэв.

Дөрөв дэх удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2004-2008 он)-аас Засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

*Хүснэгт 13. УИХ-ын 2004-2008 оны бүрэн эрхийн хугацаанд
батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу
байгуулагдсан институтууд*

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Олон нийтийн радио, телевизийн тухай	2005.01.27		
2	Улс төрийн намын тухай / шинэчилсэн найруулга/	2005.01.28		
3	Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай	2005.11.17		Санхүүгийн зохицуулах хороо
4	Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай	2005.12.29	2011.12.15	
5	Сонгуулийн төв байгууллагын тухай хууль	2006.01.12		Сонгуулийн ерөнхий хороо (1992.04.10-нд байгуулагдсан)
6	Монгол Улсын Их Хурлын тухай	2006.01.26	2020.05.01	
7	Авлигалын эсрэг хууль	2006.07.06		Авлигатай тэмцэх газар (2007.01.11-нд байгуулагдсан)
8	Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай	2006.12.15		
9	Орон нутгийн Хурлын сонгуулийн тухай	2007.01.18	2012.09.14	
10	Улсын нөөцийн тухай	2007.07.05		
11	Хохирлыг эргэн төлөгдөх нөхцөлөөр барагдуулах тухай	2007.08.03		
12	Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай	2007.10.11	2020.05.13	

Монгол Улсын Засгийн газар: 2004 оны 08 дугаар сарын 03-ны өдөр батлагдсан Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулийн⁶³ дагуу Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, Шадар сайд, ЗГХЭГ-ын дарга, Монгол Улсын 2 сайд болон яамд хариуцсан 13 сайд, нийт 18 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтсон. Хуулийн дагуу дараах 13 яам байгуулагдсан:

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Гадаад хэргийн яам;
- 2) Сангийн яам;
- 3) Хууль зүй, дотоод хэргийн яам;

Чиглэлийн яам:

- 4) Байгаль орчны яам;
- 5) Батлан хамгаалах яам;
- 6) Барилга, хот байгуулалтын яам;
- 7) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам;
- 8) Зам тээвэр, аялал жуулчлалын яам;
- 9) Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам;
- 10) Хүнс, хөдөө аж ахуйн яам;
- 11) Түлш, эрчим хүчний яам
- 12) Эрүүл мэндийн яам;
- 13) Үйлдвэр, худалдааны яам.

УИХ-ын 2004 оны 14⁶⁴, 2008 оны 35⁶⁵, 45⁶⁶ дугаар тогтоолуудаар Засгийн газар 12 тохируулагч, 23 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллажээ.

5.5.Тав дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2008-2012 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай шинэчлэн найруулсан хуулийн дагуу тав дахь удаагийн УИХ-ын гишүүдийг 76 мандаттай, томсгосон 26 тойргоос шууд сонгосон. УИХ-ын ээлжит сонгуульд улс төрийн 12 нам, 1 эвсэл, 45 бие даан нэр дэвшигч өөрсдийн мөрийн хөтөлбөртэй оролцжээ.

⁶³ Засгийн газрын бүтцийн тухай хууль; Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хууль. **2004.09.22.** Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 2004 оны 37 дугаарт нийтлэгдсэн. ШАЛГАХ, ХҮСНЭГТ 12Т БАЙГААГҮЙ

⁶⁴ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын **2004.09.22**-ны өдрийн №14 тогтоол.

⁶⁵ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2008.05.25**-ны өдрийн №35 тогтоол.

⁶⁶ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2008.05.22**-ны өдрийн №45 тогтоол.

2008 оны 06 дугаар сарын 29-ний өдөр болсон УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүнд УИХ-д МАХН 46, АН 27, ИЗН, НН, бие даан нэр дэвшигч (З.Алтай) тус бүр 1 суудал авсан байна.⁶⁷

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намуудын мөрийн хөтөлбөр дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, эрх зүйн шинэтгэлийг зохистой үргэлжлүүлэх, хууль дээдлэх ёсыг хэвшүүлэх, төвлөрлийг сааруулах, төрийн албаны ардчилсан тогтолцоог төлөвшүүлэн хөгжүүлэх, төрийн бүхий л үйл ажиллагаанд шийдвэр гаргах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих үйл явцад иргэдийн оролцоог хангахад чиглэсэн байв.

Хүснэгт 14. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2008 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	МАХН (46 суудал)	Уриа – Шударга ёс – хариуцлагатай төр, Дэвших хөгжил – дэвших амьдрал.	Тус нам нь эрх зүйт төрийн төгөлдөршлийн төлөө Иргэдийн оролцоо, иргэний нийгмийг төгөлдөршүүлэхийг зорьсон байна. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.ges.gov.mn</i>
2	АН (27 суудал)	Уриа – Иргэн бүрт – эрдэнийн хувь.	“Эзэн монгол хүн” нь эрх чөлөөтэй, баян чинээлэг, эрдэм чадал бүрэн, ёс суртал өндөр, эрүүл чийрэг байхын хэрээр эх орон нь хөгжилтэй, хүчирхэг болдог шалгарсан чиглэлийг Монгол Улсын хөгжлийн баримжаагаа болгон Монголд шударга ёс тогтоох, иргэний нийгэм цогцлоон хөгжүүлэх нь Ардчилсан намын язгуур зорилт хэмээсэн байна. <i>Эх сурвалж: Х.Дашзэвэг. МҮАН-ын түүхэн тэмдэглэл (1989-1996).</i>
3	ИЗН (1 суудал)		Тус намаас “Шударга бус явдал, авлига, хээл хахуулиас болж алдагдаж буй монгол хүний эх оронч, үндэсний үзэл, хүнлэг чанар, хүмүүжлийг иргэдэд төлөвшүүлэх ажилд төр засаг, иргэний нийгмийн анхаарлыг хандуулах”-ыг зорьсон байна. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.ges.gov.mn</i>
4	НН (1 суудал)		Тус намаас “Иргэний хяналттай төрийн тогтолцоо, Иргэндээ үйлчилдэг төрийн байгууллага”-ын төлөө ажиллахаа амласан байна. <i>Эх сурвалж: Х.Дашзэвэг. МҮАН-ын түүхэн тэмдэглэл (1989-1996).</i>

⁶⁷ Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.ges.gov.mn.

“Улсын хөгжил, төрийн тогтвортой байдлыг эрхэмлэсэн УИХ”-ын онцлог: Улс төрийн зөвшилцлөөр хамтарсан Засгийн газар байгуулан мөрийн хөтөлбөрөө хамтарч хэрэгжүүлэх томоохон зорилт тавьж ажилласнаар улс төрийн тогтвортой байдлыг хангаж, улмаар нийгмийн өмнө тулгамдсан олон чухал зорилтыг шийдвэрлэсэн.⁶⁸

Энэ удаагийн парламентын бүрэн эрхийн хугацаа нь улс орны эдийн засгийн үсрэнгүй хөгжлийн суурийг тавьсан жилүүд байв. 2009 оны эхээр дэлхий дахиныг хамраад байсан санхүүгийн хямрал манай улсын эдийн засаг, нийгмийн байдалд сөргөөр нөлөөлж эхэлсэн тул 2009 оны 02 дугаар сарын 12-ны өдөр **санхүү, эдийн засгийн хүндрэлийг даван туулах арга хэмжээний төлөвлөгөөг** баталсан. Энэ хүрээнд Атрын 3 дахь аян, 100 мянган айлын орон сууцны хөтөлбөр, уул уурхайн салбарыг дэмжиж экспортын орлогыг нэмэгдүүлэх зэрэг олон арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн бөгөөд банк, санхүү, төсөв, бодит салбарын үйл ажиллагааг дэмжих, тогтворжуулахад шаардлагатай хөрөнгийг гадаад, дотоодын эх үүсвэрээс шийдвэрлэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсэн.

Батлагдсан онцлог хууль тогтоомжууд:

- **Оюутолгойн ордыг ашиглах хөрөнгө оруулалтын гэрээний тухай тогтоол** баталж, ордыг ашиглах, хөрөнгө оруулалтын гэрээ байгуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгсөн. Түүнчлэн **Тавантолгойн нүүрсний ордыг ашиглах** зарим асуудлын тухай Улсын Их Хурлын тогтоол баталж, тус ордын ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг эзэмшигч **“Эрдэнэс-Тавантолгой” компанийн хувьцааны 10 хүртэл хувийг Монгол Улсын нийт иргэнд адил тэнцүү хэмжээгээр, үнэ төлбөргүй эзэмшүүлэхээр шийдвэрлэсэн.**
- Нийгмийн халамжийн бодлогод шинэчлэл хийж, Нийгмийн халамжийн тухай хуулийг шинэчлэн баталснаар урьд нь хавтгайруулан олгодог байсан халамжийн хэлбэрийг өөрчилж, төрийн халамж, үйлчилгээг нийгмийн зайлшгүй шаардлагатай зорилтот хэсэг рүү чиглүүлсэн.
- **Хүний хөгжил сангийн тухай хууль** батлан гаргасан нь ашигт малтмал, уул уурхайн салбарын орлогоос хуримтлал үүсгэж, тогтвортой өсөн нэмэгдэх байнгын нөөц бүрдүүлэн иргэддээ тэгш хүртээх боломж бүрдүүлэв.
- **Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжин, ажлын байр нэмэгдүүлэх, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжихэд илүүтэй анхаарч хөрөнгө оруулалтын бодлогыг чиглүүлж ажиллажээ.**

⁶⁸ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>, Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

- Нийгэмд шударга ёсыг төлөвшүүлэх, **төрийн дээд, өндөр албан тушаалтны ёс зүйн хариуцлагыг дээшлүүлэх үүднээс Улсын Их Хурлын гишүүний Ёс зүйн дүрмийг** баталсны зэрэгцээ энэ асуудлыг хариуцан ажилладаг **Ёс зүйн дэд хороо**ны эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгөв. Түүнчлэн төрийн албаны сонирхлын зөрчлийн асуудлыг нухацтай авч үзэж тусгайлан хууль баталсны зэрэгцээ Авлигын эсрэг хууль, Эрүүгийн хуульд холбогдох заалтууд нэмсэн байна.⁶⁹
- Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийг шинэчлэн найруулж баталсан нь энэ парламентын түүхэн шийдвэрийн нэг юм. Сонгуулийн үед иргэдийн саналыг мөнгөөр худалдан авахыг санаархдаг, биелэх үндэслэлгүй амлалт өгдөг, санал хураалтын дүнг хэн нэгэн нэр дэвшигч, аль нэг улс төрийн хүчний ашиг сонирхолд нийцүүлэхийг оролддог бусармаг аргыг шинэ хуулиар хааж өгсөн нь нийгэмд шударга ёсыг тогтоох, төрд итгэх иргэд сонгогчдын итгэлийг сэргээхэд чиглэсэн чухал алхам болсон билээ.
УИХ, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, мөн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын сонгуультай холбоотой харилцааг нэг хуулиар зохицуулж, эдгээр сонгуулийг нэг ижил хугацаанд явуулж байхаар тогтож, үндсэн зарчим, журмыг нэг мөр тодорхойлж өгөв.
- Зарим бодлогын баримт бичгүүд: Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн талаар төрөөс баримтлах бодлого (2009.10.15, 64), Монгол Улсын төрөөс цацраг идэвхт ашигт малтмал болон цөмийн энергийн талаар баримтлах бодлого (2009.06.25, 45), Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал (2011.02.10, 10).
- 2012 оны 03 дугаар сарын 07-ны өдөр УИХ-аас Монгол Улсын Шүүхийн тухай, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай, Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулиудыг, мөн оны 05 дугаар сарын 22-ны өдөр Шүүхийн захиргааны тухай, Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн эрх зүйн байдлын тухай, Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хуулиудыг тус тус баталсан нь 2013 оны 04 дүгээр сарын 15-ны өдрөөс хэрэгжиж эхэлжээ.

Байгуулагдсан институт: Үндсэн хуулийн 49.5-д “Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журмыг хуулиар тогтооно.” гэж заасны дагуу **Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн** бүтэц, чиг үүрэг, бүрэн эрхийг Шүүхийн захиргааны тухай бие даасан хуулиар зохицуулсан нь Монгол Улсад шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлыг хангах институцийн баталгааг бүрдүүлсэн.⁷⁰

⁶⁹ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

⁷⁰ Шүүхийн ерөнхий зөвлөл - https://www.judcouncil.mn/site/status_page/shezhistory

Тав дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2008-2012 он)-аас Засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

Хүснэгт 15. УИХ-ын 2008-2012 оны бүрэн эрхийн хугацаанд батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтууд

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон гэж үзэж бүрэн эрхийг нь хүлээн зөвшөөрөх тухай	2009.06.04		
2	Шүүхийн шинжилгээний тухай	2009.12.03	2022.12.23	
3	Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай	2010.12.23		
4	Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүх байгуулах тухай	2010.12.31	2013.01.24	
5	Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай	2011.06.16	2021.10.29	
6	Сонгуулийн автоматжуулсан системийн тухай	2011.11.10		
7	Цахим гарын үсгийн тухай	2011.12.15	2021.12.17	
8	Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай	2012.01.19		
9	Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай	2012.01.19		
10	Монгол Улсын шүүхийн тухай	2012.03.07	2021.01.15	
11	Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай	2012.03.07	2021.01.15	
12	Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуулийн тухай	2012.04.27	2015.12.15	
13	Шүүхийн захиргааны тухай	2012.05.22	2021.03.01	Шүүхийн ерөнхий зөвлөл
14	Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн эрх зүйн байдлын тухай	2012.05.22	2021.01.15	
15	Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай	2012.05.22		
16	Засгийн газрын бүтцийн тухай	2012.08.16	2014.12.04	

17	Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай	2012.08.16	2014.12.04	
18	Аймаг, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуулийн тухай	2012.09.14	2015.12.15	
19	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2012.12.21	2015.12.25	
20	Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2015.12.15	2011.12.15	

Монгол Улсын Засгийн газар: 2008 оны 09 дүгээр сарын 17-ны өдөр батлагдсан Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулийн⁷¹ дагуу Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, Тэргүүн Шадар сайд, Монгол Улсын сайд, ЗГХЭГ-ын дарга болон яамд хариуцсан 11 сайд, нийт 15 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтсон. Хуулийн дагуу дараах 11 яам байгуулагдсан:

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Гадаад харилцааны яам;
- 2) Сангийн яам;
- 3) Хууль зүй, дотоод хэргийн яам;

Чиглэлийн яам:

- 4) Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам;
- 5) Батлан хамгаалах яам;
- 6) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам;
- 7) Зам, тээвэр, барилга, хот байгуулалтын яам;
- 8) Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам;
- 9) Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам;
- 10) Эрдэс баялаг, эрчим хүчний яам;
- 11) Эрүүл мэндийн яам.

УИХ-ын 2008 оны 43⁷², 2009 оны 54⁷³, 2012 оны 14⁷⁴ дүгээр тогтоолуудаар Засгийн газар 13 тохируулагч, 33 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллажээ.

⁷¹ Засгийн газрын бүтцийн тухай хууль; Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хууль. **2008.09.17.** Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 2008 оны 35 дугаарт нийтлэгдсэн.

⁷² “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын **2008.12.19**-ны өдрийн №43 тогтоол.

⁷³ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2009.07.13**-ны өдрийн №54 тогтоол.

⁷⁴ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын **2012.01.27**-ны өдрийн №14 тогтоол.

5.6.Зургаа дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2012-2016 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: УИХ-ын зургаа дахь удаагийн сонгууль хэд хэдэн онцлогтой явагдсан: хууль эрх зүйн шинэ орчинд сонгуулийн хосолсон тогтолцоогоор анх удаа зохион байгуулсан, Сонгуулийн автоматжуулсан системийн тухай хуулийн дагуу сонгуулийн санал авах, тоолох, дүн гаргах болон сонгогчийн бүртгэл хяналтын үйл ажиллагаанд автоматжуулсан системийг анх удаа ашигласан, гадаад оронд байгаа сонгогчдынхоо саналыг анх удаа авсан, УИХ-ын 2012 оны ээлжит сонгууль болон Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгууль 06 дугаар сарын 28-ны өдрийн Пүрэв гарагт улс орон даяар зэрэг явагдсан зэрэг байв.⁷⁵

УИХ-ын ээлжит сонгуульд улс төрийн 11 нам, 2 эвсэл, 26 бие даан нэр дэвшигч өөрсдийн мөрийн хөтөлбөртэй оролцжээ.

УИХ-ын ээлжит сонгуулийг сонгуулийн хосолсон тогтолцоогоор анх удаа зохион байгуулахад УИХ-ын 76 гишүүний 48 нь мандатын журмаар 26 тойргоос, үлдсэн 28 нь сонгуулийн дүнгээр улс төрийн намуудын авсан саналын дүнгээр гишүүнээр сонгогдсон.

Сонгуулийн дүнгээр АН-аас 34, МАН-аас 26, МАХН, МҮАН-ын “Шударга ёс” эвслээс 11, ИЗНН-аас 2, бие даан нэр дэвшсэн 3 хүн (С.Ганбаатар, Х.Болорчулуун, Ц.Даваасүрэн) тус тус УИХ-ын гишүүнээр сонгогдсон байна.⁷⁶ Энэ удаагийн Парламент нь УИХ-д гурван намын бүлэг байгуулагдаж, тэдгээрийг төлөөлсөн УИХ-ын гурван дэд даргатай, хамгийн олон намын төлөөлөлтэй байсан.

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намуудын мөрийн хөтөлбөр дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, ил тод, мэргэшсэн, иргэдийн оролцоог хангасан төрийн боловсронгуй бүтэцтэй бөгөөд хариуцлагатай тогтолцоог төлөвшүүлэх, улс төрийн нөлөөнөөс ангид, хүний эрхийг дээдэлсэн, шударга шүүх эрх мэдлийг төлөвшүүлэх зэрэгт чиглэсэн байв.

⁷⁵ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

⁷⁶ Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.gec.gov.mn.

Хүснэгт 16. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2012 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	АН (34 суудал)		Тус намаас Эрх чөлөөтэй Монгол хүний төлөө төрийн албан тушаалтны эрх мэдлийг тодорхойлсон хууль зүйн бодлогыг өөрчилж иргэний эрхийг хамгаалж, иргэнд үйлчлэх нийтийн алба, иргэний алба болгон шинэчилэхийг зорьсон. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>
2	МАН (26 суудал)	Уриа – Иргэнд тэгш боломж, Нийгэмд шударга ёс.	Тус намаас Төрийн үйлчилгээг сайжруулъя, түмний оролцоог хангахын тулд илтөд, мэргэшсэн, иргэдийн оролцоог хангасан, иргэдийнхээ итгэл дэмжлэгийг хүлээсэн төрийн хариуцлагатай тогтолцоог төлөвшүүлэхээ амлажээ. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>
3	“МАХН-МҮАН-ын Шударга ёс” эвсэл (11 суудал)	Уриа – Хүн ард минь нэгдээрэй, Хөх Монгол минь сэрээрэй.	Тус эвслээс Олигархи дэглэмээс салгахын төлөө Улс төрийн хувьсгал , ард түмний хяналтыг тогтоохын төлөө Шударга ёсны хувьсгал хийхийг зорьсон. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>
4	АН (34 суудал)		Иргэний зориг-ногоон намын мөрийн хөтөлбөр (2 суудал) шинэ засаглал - ард түмний засаглал Монголын төр нь хувь хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн өмчийн халдашгүй байдлыг дархалсан, монгол хүний тайван, сайхан амьдралын нөхцөлийг бүрдүүлэх үүрэгтэй тунгалаг, эрүүл байх учиртай. Өөрөө бүгдийг хэрэгжүүлэгч төр байж, хувь хүнийг төр өөрөөсөө хамааралтай болгох учиргүй. <i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i>

“Сонгуулийн холимог тогтолцоогоор бүрдсэн УИХ”-ын онцлог⁷⁷: УИХ 2013 оны 08 дугаар сарын 01-ний өдөр Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулан Байнгын хорооны нийтлэг бүрэн эрхээс гадна УИХ, түүний Байнгын болон дэд, түр хороо, тэдгээрийн удирдлага, гишүүнд ирүүлсэн өргөдлийг судлах, шийдвэрлэх; өргөдөл гаргагч, гэрч, шинжээчийг сонсох, холбогдох албан тушаалтнаас тайлбар авах чиг үүрэгтэй **Өргөдлийн байнгын хороо**г шинээр байгуулснаар

⁷⁷ Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

зургаа дахь удаагийн УИХ зохион байгуулалтын бүтцийн хувьд 8 Байнгын хороотойгоор үйл ажиллагаагаа явуулсан.

Аль ч нам Засгийн газраа дангаар байгуулах хэмжээний олонхын суудал аваагүй тул олон суудал авсан Ардчилсан нам МАХН, МҮАН-ын “Шударга ёс” эвсэлтэй хамтран “Шинэчлэлийн” хэмээх тодотголтой Засгийн газрыг байгуулан ажилласан бөгөөд 2015 онд МАН-тай богино хугацаанд хамтарч “Шийдлийн” Засгийн газар байгуулан ажилласан.

Зургаа дахь удаагийн Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацаанд дэлхийн эдийн засагт хямрал нүүрлэсэн цаг үе тохиосон тул үүссэн хүндрэлийг гарз хохирол багатай даван туулах, улс орны эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах, хөгжил дэвшил, бүтээн байгуулалтыг өрнүүлэх арга хэмжээ авч ажилласан юм.

- Энэ УИХ **хөрөнгө оруулалт, үйлдвэрлэл, бизнесийн салбарыг дэмжихэд онцгой анхаарал хандуулсан** бөгөөд Хөрөнгө оруулалтын тухай, Үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай, Төрөөс аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлого, Төрөөс эрчим хүчний талаар баримтлах бодлого, Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого, Ногоон хөгжлийн бодлого зэрэг баримт бичгүүдийг баталжээ.
- Түүнчлэн Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийг баталсан нь Монгол Улс хөгжлөө бодлого, төлөвлөлтөөр удирдах эрх зүйн үндсийг тавьж, **“Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”** баримт бичгээр улс орны ойрын 15 жилийн хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлсон.
- **Хууль хяналтын байгууллагын тогтолцоонд эрх зүйн шинэтгэл хийсэн** гэсэн тодорхойлолт энэ парламентад хамаарна. Учир нь Зөрчлийн тухай хууль, Эрүүгийн болон Эрүүгийн хэрэг шалган шийдвэрлэх тухай, Хууль сахиулах тухай, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай, Цагдаагийн албаны тухай, Прокурорын байгууллагын тухай хуулиудын шинэчилсэн найруулгыг баталсан юм.
- Намуудын сонгуульд өрсөлдсөн мөрийн хөтөлбөрт “Хуулийн тухай хуулийг батлуулж, хуулийн хэрэгцээ, шаардлага, хэрэгжилтийг үнэлдэг болох”-ыг зорьсон байсан. Үүний дагуу 2015 оны 05 дугаар сард УИХ-аас **Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталсан**. Энэ хууль батлагдсанаар хууль тогтоомжийг санаачлан боловсруулах, хууль тогтоомжийн төсөлд тавигдах шаардлагыг тодорхойлох, олон нийтийн оролцоог хангах, УИХ-д өргөн мэдүүлэх, батлагдсан хууль тогтоомжийг нийтлэх, сурталчлах, түүний хэрэгжилтийн үр дагаврыг үнэлэхтэй холбогдсон харилцаа илүү тодорхой болсон байна.

Байгуулагдсан институтууд: 2013 оны 07 дугаар сарын 05-ны өдөр батлагдсан Тахарын албаны тухай хуулийн 1.1-д заасны дагуу шүүн таслах ажиллагааны хэвийн нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор шүүх, шүүгчийн аюулгүй байдлыг хангах, гэрч, хохирогчийг хамгаалах, яллагдагч, ялтныг хуяглан хүргэх, хуяглан харгалзах, оргон зайлсан яллагдагч, ялтныг эрэн сурвалжлах чиг үүрэг бүхий **Тахарын албыг** байгуулжээ. Тус албаны тогтолцоо, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс, Тахарын албаны алба хаагчийн эрх зүйн байдлыг уг хуулиар тогтоосон байна.

Шүүх байгуулах тухай хуулийн зарим зүйл, заалт нь Монгол Улсын Үндсэн хуультай зөрчилдөж буй талаарх нэр бүхий иргэдийн гаргасан гомдлыг Үндсэн хуулийн Цэцийн их суудлын хуралдаанаар хэлэлцэн Шүүх байгуулах тухай хууль Үндсэн хуулийн заалтыг зөрчсөн дүгнэлтийг УИХ хүлээн авч 2015 оны 06 дугаар сарын 19-ний өдөр Шүүх байгуулах тухай хуулийг шинэчлэн баталсан. Энэ хуулийн дагуу Иргэний хэргийн давж заалдах шатны 10 дугаар шүүх нь Нийслэлийн Иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүх, Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны 10 дугаар шүүх нь **Нийслэлийн Иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүх, Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүх** болон өөрчлөгдөж, хэрэг, маргааныг давж заалдах шатны журмаар хянан шийдвэрлэх засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн харьяалал, тэдгээрийн байршлыг шинэчлэн тогтоож нийслэлийн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүх нэгжийн хэрэг, маргааныг давж заалдах шатны журмаар хянан шийдвэрлэхээр болсон.⁷⁸

Зургаа дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2012-2016 он)-аас засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

⁷⁸ Нийслэлийн Иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн цахим хуудас - <https://appealcourt.mn/site/tuuh.html>

*Хүснэгт 17. УИХ-ын 2012-2016 оны бүрэн эрхийн хугацаанд
батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу
байгуулагдсан институтууд*

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Засгийн газрын бүтцийн тухай	2012.08.16	2014.12.04	
2	Засгийн газрын бүтцийн тухай	2014.12.04	2016.07.21	
3	Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай	2012.08.16	2014.12.04	
4	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль	2012.12.21	2015.12.25	
5	Шүүх байгуулах тухай / Шинэчилсэн найруулга/	2013.01.24	2015.06.19	
6	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон гэж үзэж бүрэн эрхийг нь хүлээн зөвшөөрөх тухай	2013.07.03		
7	Тахарын албаны тухай	2013.07.05	2016.07.21	Тахарын алба
8	Цагдаагийн албаны тухай	2013.07.05	2017.02.09	
9	Төлбөрийн чадваргүй яллагдагчид үзүүлэх хууль зүйн туслалцааны тухай	2013.07.05	2022.07.01	
10	Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай	2013.07.05		
11	Шилэн дансны тухай	2014.07.01		
12	Засгийн газрын бүтцийн тухай	2014.12.04	2016.07.21	
13	Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай	2014.12.04	2016.07.21	
14	Хууль тогтоомжийн тухай / Шинэчилсэн найруулга/	2015.05.29		
15	Шүүх байгуулах тухай / Шинэчилсэн найруулга/	2015.06.19		Давж заалдах шатны шүүх байгуулж, тэдгээрийн байршил, нутаг дэвсгэрийн харьяаллыг тогтоосон.
16	Аудитын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2015.06.19		
17	Захиргааны ерөнхий хууль	2015.06.19		
18	Нийтийн сонсголын тухай	2015.07.08		

19	Эдийн засгийн ил тод байдлыг дэмжих тухай	2015.08.07		
20	Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай	2015.11.26	2020.05.07	
21	Эрүүгийн хууль /Шинэчилсэн найруулга/	2015.12.03		
22	Зөрчлийн тухай	2017.05.11	2015.12.04	
23	Сонгуулийн тухай хууль	2015.12.25		
24	Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2016.02.04		
25	Ард нийтийн санал асуулгын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2016.02.05		

Монгол Улсын Засгийн газар: 2012 оны 08 дугаар сарын 16-ны өдөр батлагдсан Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулийн⁷⁹ дагуу Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, Шадар сайд, Монгол Улсын сайд, ЗГХЭГ-ын дарга болон яамд хариуцсан 16 сайд, нийт 19 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтсон. Хуулийн дагуу дараах яамд байгуулагдсан:

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Гадаад харилцааны яам;
- 2) Сангийн яам;
- 3) Хууль зүйн яам;
- 4) Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам;

Чиглэлийн яам:

- 5) Батлан хамгаалах яам;
- 6) Барилга, хот байгуулалтын яам;
- 7) Боловсрол, шинжлэх ухааны яам;
- 8) Зам, тээврийн яам;
- 9) Соёл, спорт, аялал жуучлалын яам;
- 10) Уул уурхайн яам;
- 11) Хөдөлмөрийн яам;
- 12) Хүн амын хөгжил, нийгмийн хамгааллын яам;
- 13) Үйлдвэр, хөдөө аж ахуй яам;
- 14) Эдийн засгийн хөгжлийн яам;
- 15) Эрчим хүчний яам;
- 16) Эрүүл мэндийн яам.

⁷⁹ Засгийн газрын бүтцийн тухай хууль; Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хууль. **2012.08.16.** Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 2012 оны 33 дугаарт нийтлэгдсэн.

УИХ-ын 2012 оны 14⁸⁰, 67⁸¹, 2013 оны 76⁸², 2014 оны 55 дугаар⁸³ тогтоолуудаар Засгийн газар 13 тохируулагч, 18 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллаж байгаад УИХ-ын 2014 оны 75⁸⁴, 2015 оны 100 дугаар⁸⁵ тогтоолоор 9 тохируулагч, 18 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажилласан байна.

5.7.Долоо дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2016-2020 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: УИХ-ын долоо дахь удаагийн сонгуулийг 2016 оны 06 дугаар сарын 29-ний өдөр орон даяар явуулж, УИХ-ын гишүүдийг 76 мандат бүхий жижигсгэсэн 76 тойргоос шууд сонгосон. Ээлжит сонгуульд улс төрийн 12 нам, 3 эвсэл, 69 бие даан нэр дэвшигч өөрсдийн мөрийн хөтөлбөртэй оролцжээ.

Сонгуулийн дүнгээр УИХ-ын гишүүнээр МАН-аас 65, АН-аас 9, МАХН-аас 1, бие даан нэр дэвшигч 1 хүн (С.Жавхлан) тус тус сонгогдсон юм.⁸⁶ УИХ-д сонгогдсон гишүүдийн 13 нь буюу 17.1 хувь нь эмэгтэйчүүд байсан нь өмнөх парламентуудаас хамгийн өндөр үзүүлэлт байв.

УИХ-ын ээлжит сонгууль анх удаа Аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуультай хамт явагдсан, сонгуулийн автоматжуулсан системийг бүрэн утгаар нь төгс хэрэгжүүлсэн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийнхээ сонгох эрхийг хангахад илүү анхаарсан, саналын хуудас нь өндөр нууцлалтай, бар кодтой, брайль үсгийн хавтастай болсон зэрэг олон шинэчлэлийг хэрэгжүүлсэн онцлог сонгууль байв.⁸⁷

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Намуудын мөрийн хөтөлбөр дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, МАН-ын хувьд эрх мэдлийн харилцан хяналт, тэнцэлтэй, тогтвортой, хариуцлагатай төрийг бий болгохын төлөө Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг өнөөгийн хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан ард түмнээсээ асууж шийдвэрлэхэд, АН-ын хувьд хүний жам ёсны, заяагдмал эрх, хувийн өмчийг дээдэлсэн, хуулийн засаглалыг тогтооход,

⁸⁰ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын 2012.08.12-ны өдрийн №14 тогтоол.

⁸¹ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын 2012.12.12-ны өдрийн №67 тогтоол.

⁸² “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын 2013.12.26-ны өдрийн №76 тогтоол.

⁸³ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын 2014.10.07-ны өдрийн №55 тогтоол.

⁸⁴ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын 2014.12.04-ны өдрийн №75 тогтоол.

⁸⁵ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоолд нэмэлт оруулах тухай” УИХ-ын 2015.11.13-ны өдрийн №100 тогтоол.

⁸⁶ Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.gec.gov.mn.

⁸⁷ Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>

МАХН-ын хувьд төрийн эрх мэдлийг олигархуудын гараас ард түмний гарт хуулийн хүрээнд сонгуулиар шилжүүлэх “сонгуулийн хувьсгал” хийхэд энэ тэргүүнд тавьсан байв.

Хүснэгт 18. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2016 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	МАН (65 суудал)	Уриа – Бид зүтгэнэ, хамтдаа хөгжинө.	<p>“Бид хамтдаа чадна” нэртэй тус намын сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрт сайн засаглалыг хөгжүүлэх (ажлын байрын тогтвортой байдлыг бий болгох, цалин нэмэх, төрийн албан хаагчдын нийгмийн халамжийг сайжруулах, УИХ-ын гишүүдийг “давхар дээлгүй” болгох, намуудын төсвийн ил тод байдлыг хангах) талаар түлхүү тусгасан байна.</p> <p><i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i></p>
2	АН (9 суудал)	Уриа – Ахиулан хийх ажил их байна, Шинэчлэлээс шийдэл рүү.	<p>АН “Монгол хүн 2020” хөтөлбөрөө шинэчлэн, үргэлжлүүлж 2016 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр болгосон байв. АН уг хөтөлбөрөө амжилттай үргэлжлүүлснээр бодит, эерэг үр дүнд хүрнэ гэсэн үндэслэлийг дэвшүүлсэн байв. Тус намын мөрийн хөтөлбөрт “Хүний жам ёсны, заяагдмал эрх, хувийн өмчийг дээдэлсэн, хуулийн засаглалыг тогтооно.” гэж тусгаад засаглалын төвлөрлийг сааруулах бодлого (орон нутгийн өөрөө удирдах нэгжүүдэд захиран зарцуулах төсвийг нэмэгдүүлэх, 15.000-аас илүү хүн амтай суурьшмал газруудыг хот болгох), дэд бүтцийг хөгжүүлэх (Тээврийн тухай шинэ хууль, дотоодын төмөр замыг хөгжүүлэх) болон эдийн засгийг солонгоруулах (газар тариаланчдыг болон залуу малчдыг дэмжих төсөл) зэрэгт оршиж байв.</p> <p><i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i></p>
3	МАХН (1 суудал)	Уриа – Сонгуулийн хувьсгалаас, Хөгжлийн хувьсгалд.	<p>МАХН-ын мөрийн хөтөлбөрт “Сонгуулийг улс төр бизнесийн бүлэглэлүүдээс хараат бус хөндлөнгийн, шударга иргэдийн хяналтад явуулдаг “Сонгуулийн хувьсгал” хийхээр тусгасан байна.</p> <p><i>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо – www.hec.gov.mn</i></p>

“Үндсэн хуулийн шинэчлэлийн парламент”-ын онцлог⁸⁸: Энэ Улсын Их Хурал нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт зэрэг эрх зүйн томоохон шинэчлэл хийсэн парламент юм. Арав гаруй жил яригдаж, дөрвөн төсөл өргөн мэдүүлсэн ч амжилтад хүрээгүй Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг УИХ 158 хоног тасралтгүй хэлэлцэн, баталсан бол 2019 оны 03 дугаар сараас хойш намар-хавар-намрын гэсэн 3 чуулган завсарлагагүй хуралдаж олон чухал хуулийг баталсан.

Парламентын шинэчлэлийг эхлүүлж, гишүүдийн ирц, үг хэлэх, санал хураахад хурууны хээгээр бүртгэдэг болсноор хуралдааны ирц дээшилсэн. Төрийг удирдах үйл хэрэгт иргэдийг оролцуулах зорилгоор **Зөвлөлдөх санал асуулгыг** анх удаа зохион байгуулсан. Баялгийн өгөөжийг иргэддээ тэгш, шударга хуваарилах Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн үзэл санааг хэрэгжүүлж эхэлсэн.

Энэ Улсын Их Хурал нь КОВИД-19-ийн цар тахлын үед үйл ажиллагаагаа тасралтгүй явуулж, анх удаа цахимаар хуралдсан парламент бөгөөд улсын эдийн засаг, иргэдийнхээ амьжиргааг цар тахлын нөлөөллөөс үүдсэн бэрхшээл хямралд нэрвүүлэхгүй байх чиглэлээр олон чухал шийдвэр гаргаж хэрэгжүүлсэн.

Мөн зарим **хуулиудыг** боловсронгуй болгон шинэчлэн баталснаар УБХ-аас баталсан батлан хамгаалахын багц хууль, тэр дундаа Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай, Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулиудыг хүчингүй болгожээ.

Долоо дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2016-2020 он)-аас Засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

⁸⁸ Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

*Хүснэгт 19. УИХ-ын 2016-2020 оны бүрэн эрхийн хугацаанд
батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу
байгуулагдсан институтууд*

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Монгол Улсын Засгийн газрын бүтцийн тухай	2016.07.21		
2	Монгол Улсын Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай	2016.07.21		
3	Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2016.09.01		
4	Зэвсэгт хүчний тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2016.09.01		
5	Цэргийн албаны тухай	2016.09.01		
6	Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай	2016.09.01		
7	Төрийн болон албаны нууцын тухай	2016.12.01		
8	Монгол Улсын хилийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2016.12.28		
9	Арбитрын тухай /шинэчилсэн найруулга/	2017.01.26		
10	Цагдаагийн албаны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2017.02.09		
11	Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай	2017.02.09		
12	Дотоодын цэргийн тухай	2017.02.09		
13	Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2017.05.18		
14	Зөрчлийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2017.05.11		
15	Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай	2017.05.18		
16	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2017.06.09		
17	Прокурорын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2017.06.09		
18	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон гэж үзэж бүрэн эрхийг нь хүлээн зөвшөөрөх тухай	2017.07.10		
19	Төрийн албаны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2017.12.07		

20	Өмгөөллийн тухай	2019.10.18		
21	Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг дагаж мөрдөхөд шилжих журмын тухай	2019.11.14		
22	Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай	2019.12.20		
23	Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль	2020.05.07		Хянан шалгах түр хороо
24	Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.01.23		
25	Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуулийн тухай	2020.01.30		
26	Төрийн аудитын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.05.01		
27	Монгол Улсын Их Хурлын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.05.07		
28	Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.05.07		
29	Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.05.13		

Монгол Улсын Засгийн газар: 2016 оны 07 дугаар сарын 21-ний өдөр батлагдсан Монгол Улсын Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Монгол Улсын Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулийн⁸⁹ дагуу Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, Шадар сайд, Монгол Улсын сайд, ЗГХЭГ-ын дарга болон яамд хариуцсан 13 сайд, нийт 16 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтсон. Хуулийн дагуу дараах 13 яам байгуулагдсан:

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Гадаад харилцааны яам;
- 2) Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам;
- 3) Батлан хамгаалахын яам;
- 4) Сангийн яам;
- 5) Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам;
- 6) Хууль зүй, дотоод хэргийн яам;

Чиглэлийн яам:

- 7) Барилга, хот байгуулалтын яам;
- 8) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам;

⁸⁹ Монгол Улсын Засгийн газрын бүтцийн тухай хууль; Монгол Улсын Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хууль. 2016.07.21. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 2016 оны 28 дугаарт нийтлэгдсэн.

- 9) Зам, тээврийн хөгжлийн яам;
- 10) Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам;
- 11) Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам;
- 12) Эрчим хүчний яам;
- 13) Эрүүл мэндийн яам.

УИХ-ын 2016 оны 12 дугаар тогтоолоор⁹⁰ байгуулсан Засгийн газрын агентлагийн тоо хэд хэдэн удаа өөрчлөгдөн 11 тохируулагч, 24 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллажээ. Тус тогтоолд дахин нэмэлт, өөрчлөлт ороогүй байна.

5.8. Найм дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2020-2024 он)

УИХ-ын ээлжит сонгуулийн дүн: 2019 онд батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн дагуу УИХ-ын гишүүдийг мажоритар тогтолцоогоор, томсгосон 29 тойргоос шууд сонгосон. УИХ-ын сонгуульд улс төрийн 14 нам, 3 эвсэл, 121 бие даан нэр дэвшигч өөрсдийн мөрийн хөтөлбөртэй оролцжээ. УИХ-ын энэ удаагийн сонгуульд бие даан нэр дэвшигчдийн тоог 2016 оныхтой харьцуулахад, нэг дахин нэмэгджээ.

2020 оны 06 дугаар сарын 24-ний өдөр болсон сонгуулийн дүнд МАН-аас 62, АН-аас 11, МАХН, ИЗНН, МУНН-ын “Та бидний эвсэл”-ээс 1, Хөдөлмөрийн Үндэсний нам (одоогийн ХҮН нам), МСДН, Зүй ёс намын “Зөв хүн электорат” эвслээс 1, бие даан нэр дэвшигч 1 хүн (Н.Алтанхуяг) УИХ-ын гишүүнээр сонгогдсон. Ийнхүү МАН дахин Парламентын үнэмлэхүй олонх болж, сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрөө дараагийн 4 жил хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

УИХ-д суудал авсан намуудын мөрийн хөтөлбөрүүдэд тусгасан засаглалын талаар: Мөрийн хөтөлбөрүүд дэх засаглалын талаар дэвшүүлснийг үзэхэд, шударга ёсны засаглал, цахим Монгол – хүнд сурталгүй, авлигагүй төрийн үйлчилгээ, мэргэшсэн, ёс зүйтэй төрийн алба, ардчилсан, хүний эрхийг дээдэлсэн улс, иргэнээ хамгаалдаг хууль болоход чиглэжээ.

⁹⁰ “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын 2016.07.21-ны өдрийн №12 тогтоол.

Хүснэгт 20. УИХ-д суудал авсан нам, эвслийн 2020 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрүүдэд засаглалын талаар тусгасан байдал

№	Нам, эвслийн нэр	Сонгуульд оролцсон уриа, эрмэлзэл	Мөрийн хөтөлбөрт засаглалын талаар тусгасан гол агуулга
1	МАН (62 суудал)	Уриа – Хүчээ нэгтгэе, Багаар нь дэмжье.	Нийгэм дэх тэгш бус байдлыг багасгах, нийгмийн хөгжил иргэн бүрт тэгш шударга хүрэх, дундаж давхаргыг дэмжих зорилтуудыг мөрийн хөтөлбөртөө онцлон тусгажээ. Мөрийн хөтөлбөрөө боловсруулж батлахдаа “Монгол улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”, “Алсын хараа 2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн үзэл баримтлалын төсөл зэрэг хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдийг үндэс болгосон байна. Эх сурвалж: МОНЦАМЭ – https://montsame.mn/mn/read/227291
2	АН (11 суудал)		Монгол өрх, өрхийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхэд чиглэсэн “Монгол өрх-Хөгжлийн бодлого” мөрийн хөтөлбөртөө “Иргэнээ хамгаалдаг хууль, Иргэндээ үйлчилдэг засаглал, Хөгжлийг дэмждэг хууль” гэж тусгажээ. Эх сурвалж: МОНЦАМЭ – https://montsame.mn/mn/read/227291
3	МАХН-ИЗНН-МУНН-ын “Та бидний эвсэл” (1 суудал)		“Монголын гурван баялаг” хөтөлбөрт дараах гурван баялгийн амин холбоог сэргээх бодлогыг тодорхойлжээ: <ul style="list-style-type: none"> • эх орныхоо эзэн, эрүүл саруул, өргүй, өндөр боловсролтой Монгол хүн – Монголын суурь баялаг; • ажилтай, орлоготой, орон сууцтай Монгол өрх – Монголын тулгуур баялаг; • хүнээ хамгаалдаг, авлигаас ангид Монгол төр засаг – Монголын түшиг баялаг. Тус эвсэл нь ард түмэнтэйгээ хамтдаа Ард түмний төр засгийг эмхлэн байгуулах ба Хууль тогтоох, Хууль хэрэгжүүлэх, Шүүх, Хянах харилцан тэнцвэртэй хараат бус засаглалын эрх мэдэлд хуваарилахыг ард түмнээсээ асууж зөвхөн дэмжсэн тохиолдолд цогцоор нь шийдвэрлэхээр мөрийн хөтөлбөртөө тусгажээ. Эх сурвалж: МОНЦАМЭ – https://montsame.mn/mn/read/227717
4	Хөдөлмөрийн үндэсний нам, МСДН, Зүй ёс намын “Зөв хүн электорат” эвсэл (1 суудал)	Уриа – Зөвхөн зөв хүн.	Мөрийн хөтөлбөртөө “Төрөө цэвэрлэж, хүчтэй болгож байж Монгол Улс сэргэн хөгжинө.” гэж тусгажээ. Эх сурвалж: МОНЦАМЭ – https://montsame.mn/mn/read/227503

“Шинэ ирээдүйн төлөөх УИХ”-ын онцлог⁹¹: Шинэ парламентын бүрэлдэхүүний 42.6 хувийг анх удаа сонгогдсон 32 гишүүн бүрдүүлж байгаа нь шинэ залуу гишүүд шинэчлэл өөрчлөлт, шинэ ирээдүйд тэмүүлсэн шинэ бодлого шийдвэр гаргаж, Монгол Улсаа сэргээн мандуулах шинэ алхам хийнэ гэж олон нийт итгэл хүлээлгэж байгаа билээ.

Энэ удаагийн парламент 2019 оны **Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг “амилуулж”**, эрх зүйн томоохон шинэтгэл хийх үүргийг хүлээж байгаа. Нөгөө талаар дэлхий дахиныг хамарсан цар тахлын таагүй нөлөөллөөс улсаа, эдийн засгаа, иргэдээ хамгаалах, цаашид тогтвортой өсөлтийн суурийг бүрдүүлэх, нэгэнт эрчээ авч эхэлсэн шударга ёсны төлөөх тэмцлийг үр дүнд хүргэх бодлого, шийдвэр гаргах, төрд сахилга хариуцлага, ёс зүйг хэвшүүлэх чиглэлээр үлгэр дуурайл үзүүлэх зэрэг зорилтыг дэвшүүлэн ажиллаж байна.

Энэ Улсын Их Хурлаас засаглалыг сайжруулах, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийг сайжруулах чиглэлээр дараах томоохон хууль, эрх зүйн шинэчлэлийг хийгээд байна. Үүнд:

- Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Хөдөлмөрийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Цахим гарын үсгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хууль;
- Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль;
- Монгол Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтын тухай хууль;
- Төрийн хэмнэлтийн тухай хууль;
- Зөвшөөрлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга;
- Монгол Улсын Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хууль;
- Уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн тухай хууль;
- Олон нийтийн сүлжээнд хүний эрхийг хамгаалах тухай хууль;
- Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль;
- Нийгмийн даатгалын багц хуулиуд;
- Боловсролын салбарын багц хуулиуд;
- Улс төрийн намын тухай хууль;

⁹¹ Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.

- “Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл батлах тухай” УИХ-ын тогтоол;
- Монгол Улсын Их Хурлын гишүүний ёс зүйн дүрэм” УИХ-ын тогтоол;
- “Шинэ сэргэлтийн бодлого” УИХ-ын тогтоол;
- “Орхоны хөндийд “Шинэ Хархорум” хот байгуулах тухай” УИХ-ын тогтоол;
- Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр батлах тухай” УИХ-ын тогтоол.

2019 онд Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн дагуу улс төрийн намын чиг үүрэг, дотоод зохион байгуулалтыг ардчилсан зарчимд нийцүүлэх, намын үйл ажиллагаа, хөрөнгө, санхүүжилтийн эх үүсвэр, зарцуулалтыг ил тод, нийтэд нээлттэй болгохтой холбогдсон харилцааг **Улс төрийн намын тухай хууль** /Шинэчилсэн найруулга/-аар зохицуулсан. Энэ хуулиар нам нь иргэдийн улс төрийн хүсэл зоригийг илэрхийлдэг, улсын хэмжээний бодлого дэвшүүлэн сонгуульд оролцдог, хамтын шийдвэр гаргаж, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдсэн Монгол Улсын иргэдийн нэгдэл байх; нам бодлого, үйл ажиллагаандаа эмэгтэй, ахмад, залуу, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг нийгмийн сонирхлын бүлгийн төлөөлөл, оролцоог хангах зэрэг олон чухал зохицуулалтыг хийсэн.

БНМАУ-ын Ардын Их Хурал дөрөв дэх буюу Монгол Улсын анхны ардчилсан Үндсэн хуулийг батлах үед Улсын Их Хурлын гишүүний тоог тухайн үеийн нийт хүн амын тоонд үндэслэн нэг гишүүн дунджаар 27 мянган иргэнийг төлөөлөх замаар 76 гишүүнтэй байхаар хуульчилсан байсан. **Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан өөрчлөлт**өөр хүн амын тоо, газар нутгийн хэмжээнээс хамаарч парламентын гишүүдийн тоог тогтоож, иргэдийг төлөөлөх парламентын чадамжийг сайжруулах зорилгоор Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог хүн амын тоотой уялдуулан нэмэгдүүлсэн. Хуульд “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, нэг зуун хорин зургаан гишүүнтэй байна. Улсын Их Хурлын сонгуулийг сонгуулийн холимог тогтолцоогоор явуулна. Улсын Их Хурлын далан найман гишүүнийг олныг төлөөлөх, дөчин найман гишүүнийг хувь тэнцүүлэн төлөөлөх аргаар сонгоно” гэсэн өөрчлөлтийг оруулсан.

Найм дахь удаагийн сонгуулиар байгуулагдсан УИХ (2020-2024 он)-аас Засаглалтай холбоотой баталсан (бие даасан) хуулиуд, тэдгээрийн дагуу байгуулагдсан институтуудын талаар дараах хүснэгтээс үзнэ үү.

*Хүснэгт 21. УИХ-ын 2020-2024 оны бүрэн эрхийн хугацаанд
батлагдсан засаглалтай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн дагуу
байгуулагдсан институтууд*

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль батлагдсан огноо	Хуулийн дагуу байгуулагдсан институт
1	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.12.24		
2	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийг дагаж мөрдөх журмын тухай	2020.12.24		
3	Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2020.12.24		
4	Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/	2021.01.15		Шүүхийн сахилгын хороо
5	Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай	2021.04.02		
6	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон гэж үзэж бүрэн эрхийг нь хүлээн зөвшөөрөх тухай	2021.06.11		
7	Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2021.07.07		
8	Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2021.12.17		
9	Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2021.12.17		
10	Цахим гарын үсгийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2021.12.17		
11	Кибер аюулгүй байдлын тухай	2021.12.17		
12	Монгол Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтын тухай хууль	2021.12.24		Хянан шалгах түр хороо
13	Зөвшөөрлийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2022.06.17		

14	Хууль зүйн туслалцааны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2022.07.01		
15	Засгийн газар дахь хяналтын тухай хууль	2022.11.11		Засгийн газрын хяналт хэрэгжүүлэх газар (Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газрыг татан буулгаж, шинээр байгуулсан.)
16	Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай	2022.12.09		
17	Шүүх шинжилгээний тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2022.12.23		
18	Зөвшөөрлийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийг дагаж мөрдөх журмын тухай	2023.01.06		
19	Олон нийтийн сүлжээнд хүний эрхийг хамгаалах тухай	2023.01.20	2023.03.30	
20	Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай	2023.05.04		
21	Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан өөрчлөлт	2023.05.31		
22	Улс төрийн намын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	2023.07.07		

Монгол Улсын Засгийн газар: 2016 онд батлагдсан Засгийн газрын бүтцийн тухай болон Засгийн газрын бүрэлдэхүүний тухай хуулиудад 2020 оны 07 дугаар сарын 07-ны өдөр нэмэлт, өөрчлөлт орж, Засгийн газар нь Ерөнхий сайд, Шадар сайд, Монгол Улсын сайд, ЗГХЭГ-ын дарга, Үндэсний хорооны 3 дарга болон яамд хариуцсан 16 сайд, нийт 22 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй ажиллахаар тогтсон. Хуулийн дагуу дараах 16 яам байгуулагдсан: 2022 онд өөрчлөлт оруулсан.

Ерөнхий чиг үүргийн яам:

- 1) Гадаад харилцааны яам;
- 2) Сангийн яам;
- 3) Хууль зүй, дотоод хэргийн яам;
- 4) Эдийн засаг, хөгжлийн яам;

Чиглэлийн яам:

- 5) Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам;
- 6) Батлан хамгаалах яам;
- 7) Барилга, хот байгуулалтын яам;
- 8) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам;
- 9) Зам, тээврийн хөгжлийн яам;
- 10) Соёлын яам;
- 11) Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам;
- 12) Хөдөлмөр, нийгмийн хамгаалал, яам;
- 13) Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам;
- 14) Цахим хөгжил, харилцаа холбооны яам;
- 15) Эрчим хүчний яам;
- 16) Эрүүл мэндийн яам.

УИХ-ын 2020 оны 22 дугаар тогтоолоор⁹² байгуулсан Засгийн газрын агентлагийн тоо хэд хэдэн удаа өөрчлөгдөн 9 тохируулагч, 29 хэрэгжүүлэгч агентлагтай ажиллаж байна.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

⁹² “Төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай” УИХ-ын 2016.07.21-ны өдрийн №12 тогтоол.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Эмхэтгэл, эрдэм шинжилгээний бүтээл:

- “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн танилцуулга. <https://cabinet.gov.mn>
- Байнгын ажиллагаатай парламент-30, УИХ-ын Тамгын газар. 2020 он.
- Дашзэвэг Х. МҮАН-ын түүхэн тэмдэглэл (1989-1996).
- Хэрлэн Г. Засгийн газар (1990-2016).
- Энхбаатар Ч. ба бусад. Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: Дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ)-ийн хамтран хэрэгжүүлж буй “Иргэдийн оролцоотой хууль тогтоох ажиллагааг дэмжих нь” төсөл. “Мөнхийн Үсэг” ХХК, 2015 он.
- Энхбаатар Ч. ба бусад. Монгол Улсын төрийн тогтолцоон дахь ерөнхийлөгчийн байр суурь: бүрэн эрхийн шинжилгээ (Судалгааны тайлан). Удирдлагын академи. УБ., 2019 он.

Цахим хуудас:

- Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын газрын цахим хуудас - https://pcsp.gov.mn/?page_id=4544
- Монгол өмгөөлөгч Хууль зүйн фирм - <https://advocate.mn/news/73/single/50>
- Монгол Улсын Их Хурлын цахим хуудас - <https://www.parliament.mn/nc/658/>
- Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн цахим хуудас - https://www.conscourt.gov.mn/?page_id=756
- Монгол Улсын Үндэсний Аюулгүй байдлын Зөвлөлийн цахим хуудас - <https://nsc.gov.mn/mn/p/118>
- Нийслэлийн Иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн цахим хуудас - <https://appealcourt.mn/site/tuuh.html>
- Сонгуулийн ерөнхий хорооны цахим хуудас – www.gec.gov.mn
- Төрийн албаны зөвлөлийн цахим хуудас - <https://csc.gov.mn/content/63e0cab987fcd1bb4003fb1a>
- Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын цахим хуудас - <https://nhrcm.gov.mn/page/17>
- Шударга өрсөлдөөн, хэрэглэгчийн төлөө газрын цахим хуудас - <https://afccp.gov.mn/content/71>
- Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн цахим хуудас - https://www.judcouncil.mn/site/status_page/shezhistory

Сонин хэвлэл:

- МОНЦАМЭ – <https://montsame.mn>
- “Үг” сонин. 1992.04.09, №7, 8.
- “Үнэн” сонин. 1992.04.25, №45. 1996.04.26, №48. 2000.05.23, №96.